

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

2008 metai

2

LI
LEIDYKLA

Vilnius 2009

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2008

2

Vilnius 2009

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2008

2

Vilnius 2009

UDK 947.45
Li 237

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS

Vytauto Didžiojo universitetas

Alfonsas EIDINTAS

Vilniaus universitetas

Jan JURKIEWICZ

Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)

Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ

Lietuvos istorijos institutas

Bronius MAKASKAS

Lenkijos MA istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ

Kultūros, filosofijos ir meno institutas

Rimvydas PETRAUSKAS

Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA

Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)

Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS

Milersvilio universitetas

Joachim TAUBER

Nordost-Institut Liuneburge

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:

HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.

EBSCO Publishing

ISSN 0202-3342

© Lietuvos istorijos institutas, 2009

© Straipsnių autoriai, 2009

AUŠRA BANIULYTĖ

**LIETUVOS DIDUOMENĖ ABIEJŲ TAUTŲ RESPUBLIKOS
SANTYKIUOSE SU ŠVENTUOJU SOSTU BAROKO EPOCHOJE.
NUTYLĖTOJI ISTORIJS PUSĖ**

Lietuvos ir Šventojo Sosto ryšiai, nulemti įvairių istorinių aplinkybių, susiklosčiusių amžių tėkmėje, vystėsi per ilgą visos Lietuvos valstybės raidos tarpsnį. Prie šių santykių plėtojimosi daug prisidėjo svarbiausios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didikų giminės: Radvilos, Chodkevičiai, Pacai, Sapiegos, turėjusios lemiamos įtakos ne tik Lietuvos valstybės politiniam gyvenimui, bet taip pat dariusios poveikį visai Abiejų Tautų Respublikai. Šios valstybės ryšiai su Apaštalu Sostu XVII a. buvo vieni svarbiausių Respublikos diplomatinių santykių su Europos valstybėmis, kurių raidą reikšmingai veikė Radvilų ir Pacų giminės. Tačiau šiame straipsnyje siekiame atskleisti nematomą ir nutylėtąją Lietuvos diduomenės vaidmens Respublikos santykiuose su Šventuoju Sostu XVII a. pusę bei parodyti, kaip šie dvasiniai ryšiai sąlygojo Lenkijos–Lietuvos valstybės raidą Baroko epochoje.

Lietuvos didikų įtaka Lenkijos–Lietuvos valstybės ryšiams su Apaštalu Sostu nėra specialiai tyrinėta, tačiau ši tematika fragmentiškai atsiskleidžia pačiose įvairiausiose istoriografinės minties plotmėse: lietuvių, lenkų ir italų tyrinėjimuose, kuriuos veikė skirtingos istoriografinės tradicijos, suformavusios tam tikrą požiūrį šios tematikos tyrinėjimuose. Pavyzdžiui, lietuviškoje istoriografijoje, gausiose Lietuvos bažnyčios studijose daugiausia dominuoja vyskupų ryšių su Šventuoju Sostu ir vyskupijų istorijos tyrinėjimai¹. Tokio pobūdžio tyrimų formavimąsi veikė XIX a. Lietuvos istoriografija,

¹ P. Rabikauskas, Lietuvos vyskupijos, P. Rabikauskas, *Krikščioniškoji Lietuva: istorija, hagiografija, šaltiniotyra*, sud. L. Jovaiša, Vilnius, 2002, p. 77–125; P. Rabikauskas, Žemaičių vyskupai, ten pat, p. 127–159; J. Boruta, Lietuvos jėzuitai – ryšių tarp Romos ir Vilniaus puoseletojai, *Lietuvių katalikų*

kuri buvo veikiamą XIX a. rusų ir vokiečių istorikų darbų². Buvo aprašomi vyskupų gyvenimai arba vyskupijų istorijos. Tuo laikotarpiu tai buvo vienas iš Lietuvos istorijos rašymo būdų, kaip, pavyzdžiui, Vincento Prialgauskio „Vyskupų gyvenimai“ ar Motiejiaus Valančiaus veikalas „Žemaičių Vyskupystė“³. Kaip matyti iš lietuvių istorikų archyvinių šaltinių publikacijų leidinyje „Fontes ecclesiastici historiae Lithuaniae“⁴, būtent ši Lietuvos ir Šventojo Sosto santykių samprata veikė ir vėlesnių laikų istorikų darbus – tai yra istorinių dokumentų parinkimą ir jų publikavimą, kuris koncentravosi ties vyskupų biografijomis ar vyskupijų Lietuvoje istorinės raidos tyrinėjimais⁵.

Šiame tyrinėjimų kontekste būtina išskirti istoriko Zenono Ivinskio, kurio 100-ąsias metines paminėjome⁶, Lietuvos ir Apaštalo Sosto santykių studijas, kuriose jis, ypač pabrėždamas Vytauto Didžiojo nuopelnus palaikant ryšius su Roma⁷, pažymėjo, kad

mokslo akademijos metraštis, t. 16, Vilnius, 2000, p. 586–594; P. Jatulis, Žemaičių vysk. M. Pacas Paduvoje (1609–10, 1614–24), *Tautos praeitis*, t. 2, kn. 1(5), Roma, 1964, p. 143–152; J. Bičiūnas, Apaštalo Sosto ir Jėzuitų ordino pirmieji bandymai jėzuitus įkurdinti Lietuvoje (1555–1565), ten pat, p. 33–47; J. Totoraitis, Vilniaus vyskupų reliacijos XVII ir XVIII amžiuje, *Tiesos kelias*, Nr. 6, Kaunas, 1939, p. 443–452; Z. Ivinskis, Vyskupas Merkelis Geišas, *Rinkiniai raštai*, t. IV, *Krikščionybė Lietuvoje*, Roma, 1987, p. 309–310; Z. Ivinskis, Merkelis Giedraitis, Žemaičių Vyskupas, ten pat, p. 304–330 ir daugelis kitų.

² Išsamiau apie tai žr. Roberto I. Frosto monografijoje apie Šiaurės Europos karus, žr. R. I. Frost, *The Northern Wars: War, State and Society in Northeastern Europe, 1558–1721*, Harlow-London-New York, 2000, p. 11–16. Išsamiau apie Lietuvos istoriografiją XIX a. žr. E. Aleksandravičius, A. Kulakauskas, *Carų valdžioje: Lietuva XIX amžiuje*, Vilnius, 1996, p. 11–31; E. Aleksandravičius, Istorijos istorija arba XIX a. tyrinėjimų apžvalga, *Apžvalga*, Nr. 1, 1993, p. 24–26; E. Gudavičius, Lietuvos istoriografija, *Zenonas Ivinskis. Lietuvos istorija: iki Vytauto Didžiojo mirties*, Vilnius, 1991, p. 49–54; A. Bumbauskas, Dėl Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės civilizacijos pobūdžio, *Lietuvos istorijos studijos*, t. 3, 1996, p. 9–25.

³ W. Przyalgowski, *Żywoty biskupów Wileńskich*, t. 1–3, Petersburg, 1860; M. Valančius, *Raštai*, t. II: *Žemaičių vyskupystė*, 1–2 dalys, parengė B. Vanagienė, Vilnius, 1972.

⁴ *Žemaičių vyskupijos vizitacija (1579) / Visitatio dioecesis Samogitiae (A.D. 1579)*, (Serija: *Fontes ecclesiastici historiae Lithuaniae*), tekstą parengė, iš lotynų k. vertė ir rodykles sudarė L. Jovaiša; įvadą ir paaiškinimus parašė J. Tumelis ir L. Jovaiša, Vilnius, 1998.

⁵ J. Skvireckas, *Kunigaikštis Merkelis Giedraitis, Žemaičių vyskupas-apaštalas*, Kaunas, 1909; S. Maziliauskas, *Merkelis Giedraitis: Žemaičių vyskupas kunigaikštis, Vilniaus akademijos protektorius* (2 pataisytas leidimas), Marijampolė, 1993; V. Petkus, *Vilniaus vyskupas kunigaikštis Jonas Jokūbas Masalskis*, Vilnius, 2000; A. Prašmantaitė, *Žemaičių vyskupas Juozapas Arnulfas Giedraitis*, Vilnius, 2002; Z. Ivinskis, Žemaičių (Medininkų) vyskupijos įkūrimas (1417) ir jos reikšmė lietuvių tautai (1417–1967), *Lietuvių katalikų mokslų akademijos suvažiavimo darbai* (toliau – *LKMA suvažiavimo darbai*), Roma, 1972, p. 55–132; O. Lukoševičius, *Kaišiadorių parapijos ir vyskupijos istorijos bruožai*, Kaunas, 1996; L. Jovaiša, *Katalikiškoji reforma Žemaičių vyskupijoje*. Daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2004; ir daugelio kitų autorių darbai, skirti šiai tematikai.

⁶ Profesorius Zenono Ivinskio 100-osioms gimimo metinėms paminėti Vytauto Didžiojo universiteto Katalikų teologijos fakultetas, Humanitarinių mokslų fakultetas ir Lietuvių išeivijos institutas 2008 m. spalio 16–17 d. surengė tarptautinę mokslinę konferenciją „Zenonas Ivinskis ir Lietuvos praeities tyrimai“.

⁷ Išsamiau apie Vytauto Didžiojo ryšius su Šventuoju Sostu žr. G. Mickūnaitė, *Vytautas Didysis. Valdovo įvaizdis*, Vilnius, 2008, p. 64, 76, 80, 85, 139, 154, 195, 257.

būtent „nuo Vytauto laikų labiausiai užsimezė Lietuvos santykiai su Apaštalų Sostu“⁸. Iš pradžių šie ryšiai klostėsi per Gniezno arkivyskupiją, o XVI a. Lenkijoje įsteigus nunciatūrą, – per popiežiaus nuncijų, siunčiamą bendrą abiem kraštams ir rezidavusį Varšuvoje⁹. XVII a. laikotarpis Lietuvos ir Apaštalų Sosto santykiams, anot Z. Ivinskio, buvo svarbus tuo, kad vyskupai, vykdydami Tridento susirinkimo nuostatus, privalėjo vykti *Ad Limina Apostolorum* su savo rašytomis relacijomis, vadinamomis *Relationes Dioecesanae*¹⁰, kurias istorikai Paulius Rabikauskas ir Paulius Jatulis paskelbė leidinyje „*Fontes Historiae Lituaniae*“¹¹. Tuo tarpu santykiai tarp Respublikos ir Šventojo Sosto XVII a. ypač suaktyvėjo, kai imta nuolat siųsti Lenkijos–Lietuvos valstybės atstovus prie Šventojo Sosto¹². Būtent čia istorikas Z. Ivinskis išskyrė ypatingą Radvilų giminės reikšmę to laikotarpio Respublikos pasiuntinybėms¹³.

Atskleidžiant šią temą reikšminga italų istoriografija, ypač Gaetano Platania'os, laikomo vienu žinomiausių šiuolaikinių Italijos istorikų, tyrinėjančių Šventojo Sosto ir Respublikos santykių XVII a. problematiką, darbai¹⁴, taip pat daugelio kitų autorių studijos¹⁵, nors, reikia pastebėti, kad italų istorikų darbai neišvengė lenkų historiografijos

⁸ Z. Ivinskis, Lietuvos ir Apaštalų Sosto santykiai amžių bėgyje (iki XVIII amžiaus galo), *LKMA suvažiavimo darbai*, t. IV, Roma, 1961, p. 130.

⁹ Ten pat, p. 134–135; J. Mandziuk, *Początki nuncjatury w Polsce*, Warszawa, 1992, s. 37–44; R. Krasauskas, Nuncijai Lietuvos–Lenkijos valstybėje, *Lietuvių enciklopedija*, t. XX, Bostonas, 1956, p. 481–483.

¹⁰ Z. Ivinskis, Lietuvos ir Apaštalų Sosto santykiai amžių bėgyje..., p. 136.

¹¹ *Fontes Historiae Lituaniae* (toliau – *FHL*), t. 1: *Relationes status dioecesium in Magno Ducatu Lituaniae: Dioeceses Vlnnensis et Samogitiae*, pluribus adlaborantibus in unum redegit P. Rabikauskas, Roma, 1971; t. 4: *Codex Mednicensis seu Samogitae Dioecesis*, pars II (1609 VI 26–1926 V 13), collegit Paulus Jatulis, Roma, 1989.

¹² Z. Ivinskis, Lietuvos ir Apaštalų Sosto santykiai amžių bėgyje..., p. 148.

¹³ Ten pat. Pastebėtina, kad Z. Ivinskis minėjo Respublikos ambasadorių 1680 m. prie Šventojo Sosto Boguslovą Radvilą, žr. ten pat, p. 148. Tačiau 1679–1680 m. Respublikos pasiuntinys į Romą buvo LDK vicekancleris Mykolas Kazimieras Radvila; pagal J. Jaroszuk, Michał Kazimierz Radziwiłł, *Polski słownik biograficzny* (toliau – *PSB*), t. XXX/2, z. 125, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź, 1987, s. 297–298. Be to, Boguslovas Radvila jokiu būdu negalėjo būti ambasadoriumi prie Šventojo Sosto, nes buvo kalvinistas, žr. T. Wasilewski, Bogusław Radziwiłł, ten pat, t. XXX/1, z. 124, 1987, s. 161–172.

¹⁴ G. Platania, *Venimus, vidimus et Deus vicit. Dai Sobieski ai Wettin: La diplomazia pontificia nella Polonia di fine Seicento*, Cosenza, 1992; G. Platania, „*Rzeczpospolita*“, *Europa e Santa Sede tra intese ed ostilità (Saggi sulla Polonia del seicento)*, Viterbo: Sette Città, 2000; G. Platania, *Viaggi, mercatura e politica. Due lucchesi nel regno dei Sarmati europei nel XVII secolo: Pietro e Tommaso Talenti*, Viterbo, 2003; G. Platania, La Polonia di Giovanni Sobieski e “l’infedele turco” nelle inedite carte di Tommaso talenti segretario regio, *L’Europa centro-orientale e il periodo turco tra sei e settecento*, (Atti del Convegno Internazionale, Viterbo, 23–25 novembre 1998), a cura di G. Platania, Viterbo, 2000, p. 133–172.

¹⁵ Išsamiau apie Šventojo Sosto ir Respublikos santykius XVII a. žr. G. Pizzorusso, Cosmopolitismo e fedeltà al principe: appunti e documenti per una biografia di Cosimo Brunetti tra Italia, Francia e Polonia nella seconda metà del XVII secolo, *Conflitti e compromessi nell’Europa “di centro” fra XVI e XX secolo*, (Atti del 2° Colloquio Internazionale, Viterbo, 26–27 maggio 2000), a cura di G. Platania, Viterbo,

įtakos ir jos sukurtų stereotipinių vertinimų. Tai pasireiškia neigiamu Lietuvos didikų giminių, ypač Pacų, politinės veiklos vertinimu, kuris lenkų istoriografijoje dažniausiai analizuojamas Respublikos parlamentinės veiklos rėmuose, akcentuojant separatistinės jų politinės veiklos tendencijas¹⁶.

Tačiau italų istorikų darbai yra itin aktualūs metodologiniu įdirbiu bei požiūriu į XVII a. Popiežiaus valstybę. Šiose studijose analizuojama Romos politinė samprata¹⁷, atskleidžianti ne tik Šventojo Sosto reikšmę lietuviškai istoriografijai įprastoje Baroko epochos dvasinėje ir kultūrinėje plotmėje, bet taip pat parodoma popiežiškos valstybės svarba bei jos politinė diplomatinė įtaka XVII a. Europos dvarų kultūrai, kurią veikė stiprūs politinės ir visuomenės kaitos procesai, reiškę moderniosios Europos tapsmą¹⁸.

Jau minėtas italų istorikas G. Platania savo tyrinėjimuose, paremtuose gausiais Vatikano archyvų dokumentais, taip pat kitų Italijos archyvų istoriniais šaltiniais apie Respublikos santykius su Šventuoju Sostu, ypač karaliaus Jono III Sobieskio valdymo metais, neapsiribojo vien tik Lenkijos problematika, „išimdamas“ iš istorinio konteksto Lietuvos diduomenę. Toks tyrimų pobūdis itin būdingas lenkų istoriografijai, nagrinėjančiai Respublikos ir Šventojo Sosto santykius XVII a. Joje dėmesys Lietuvos didikų daromai įtakai labai minimalus ir epizodiškas, daugiausia aptariamas Lenkijos–Lietuvos valstybės Katalikų bažnyčios istorijos kontekste, kaip, pavyzdžiui, Terezos Chynczewskos-Hennel tyrinėjimuose¹⁹, o dažniausiai apie tai apskritai neužsimenama²⁰.

2001, p. 139–160; A. Tamborra, Unione delle Chiese e “crociata” contro il Turco alla fine del Seicento: le missioni del gesuita Carlo Maurizio Vota in Moscovia e Polonia, *Barocco fra Italia e Polonia*, a cura di J. Ślaski, Warszawa, 1977, p. 349–369; S. Graciotti, L’antemurale polacco in Italia tra Cinquecento e Seicento: il barocchizzarsi di un mito, žr. ten pat, p. 303–323.

¹⁶ Šis požiūris ypač dominuoja Wiktoro Czarmako ir Kazimierzo Piwarskio XVII a. tyrinėjimuose, žr. W. Czermak, *Ostatnie lata Jana Kazimierza*, opracował i poprzedził A. Kersten, Warszawa, 1972; K. Piwarski, Lithuanian Participation in Poland’s Baltic Policies 1650–1700, *Baltic and Scandinavian Countries*, vol. 3, No. 2 (6) May, 1937, p. 219–226.

¹⁷ Mario Rosa, Antonio Menniti Ippolito, Mario Infelise bei kitų autorių publikacijos leidinyje: *La corte di Roma tra cinque e seicento “teatro” della politica europea*, a cura di G. Signorotto, M. A. Visceglia, Roma, 1998, p. 13–36, 93–205; kitas šios knygos leidimas anglų k.: *Court and Politics in Papal Rome, 1492–1700*, ed. by G. Signorotto and M. A. Visceglia, Cambridge, 2002.

¹⁸ Pagal J. Dewald, *The European Nobility 1400–1800*, Cambridge, 1996, p. 108–148.

¹⁹ T. Chynczewska-Hennel, Pobyt Maria Filonardiego w Wilnie (1636 r.), *Barok*, t. V/2 (10), 1998, p. 51–63; T. Chynczewska-Hennel, Mario Filonardi – nuncjusz Stolicy Apostolskiej w Rzeczypospolitej w latach 1636–1643. Rys biograficzny, *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*, nr XLIII, 1999, s. 151–162.

²⁰ Pavyzdžiui, Kazimierzo Piwarskio Lenkijos ir Šventojo Sosto santykių tyrinėjimuose nieko nerašoma apie Lietuvos didikų giminių ryšius su Šventuoju Sostu, pagal K. Piwarski, *Kuria Rzemska a Polski ruch narodowo wyzwoleniecy*, Warszawa, 1955; *Szkice z dziejów Papiestwa*, redaktor naukowy K. Piwarski, Warszawa, 1958.

Tuo tarpu minėto G. Platania'os darbuose į XVII a. Respublikos diplomatinių santykių su Romos kurija analizę įvedamos taip pat svarbiausios to meto Lietuvos didikų giminės: Radvilos, Pacai ar Sapiegos, aptariama jų politinė veikla bei jos reikšmė Lenkijos–Lietuvos ir Šventojo Sosto santykiams. Tai atsispindi ir šio autoriaus parengtų archyvinių šaltinių publikacijose²¹. Tokiu būdu italų istorikas aiškiai parodė, kad Lietuvos didikų giminės, ypač Radvilos ir Pacai, darydamos įtaką Respublikos vidaus ir užsienio politikos raidai taip pat veikė Lenkijos–Lietuvos valstybės ir Šventojo Sosto diplomatinius santykius XVII a.²²

Tačiau iš šio pobūdžio studijų lenkų istoriografijoje būtina paminėti Zbigniewo Wójciko Lenkijos diplomatijos istorijos tyrinėjimus, kuriuose šis lenkų istorikas nagrinėdamas Respublikos santykius su Rusija ir Turkija pažymėjo Lietuvos didikų Pacų giminės reikšmę Respublikos diplomatiniuose santykiuose su Rusija²³, taip pat atskleidė Radvilų giminės indėlį Respublikos pasiuntinybėse prie Šventojo Sosto Baroko epochoje, ypač akcentuodamas Mykolo Kazimiero Radvilos pasiuntinybę į Romą 1679–1680 m.²⁴

Šią tematiką lenkų istoriografijoje taip pat nagrinėjo Janas Jaroszukas²⁵. Tačiau reikšmingiausias lenkų istorikų indėlis tyrinėjant Lietuvos diduomenę ir Respublikos santykius su Apaštala Sostu XVII a. vis dėlto išlieka šaltinių publikacijos, paskelbtos tokiuose gerai žinomuose leidiniuose kaip „*Monumenta Poloniae Vaticana*“, „*Acta Nuntiaturae Poloniae*“ ir „*Elementa ad Fontium Editiones*“, kurių reikšmę Lietuvos istorijos studijoms akcentavo istorikas Jonas Totoraitis²⁶.

²¹ *Polonia e Curia Romana. Corrispondenza del lucchese Tommaso Talenti segretario intimo del re di Polonia con Carlo Barberini protettore del regno (1681–1693)*, a cura di G. Platania, Viterbo, 2004.

²² G. Platania, *Venimus, vidimus et Deus vicit...*, p. 85–88; 149–159; G. Platania, „*Rzeczpospolita*“, *Europa e Santa Sede tra intese ed ostilità...*, p. 15, 128, 134, 197–226, 328–351; G. Platania, *Viaggi, mercatura e politica...*, p. 24–68, 104–105, 130–48.

²³ Z. Wójcik, *Z dziejów organizacji dyplomacji polskiej w drugiej połowie XVII wieku*, *Polska służba dyplomatyczna XVI–XVIII wieku*, studia pod redakcją Z. Wójcika, Warszawa, 1966, s. 257–482; Z. Wójcik, *Dyplomacja Polska w okresie wojen drugiej połowy XVII w. (1648–1699)*, *Historia dyplomacji polskiej*, t. II: 1572–1795, pod redakcją Z. Wójcika, Warszawa, 1982, s. 163–330; Z. Wójcik, *Rzeczpospolita wobec Turcji i Rosji 1674–1679: studium z dziejów Polskiej polityki zagranicznej*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1976, s. 25–228; Z. Wójcik, *Wielkie Księstwo Litewskie wobec Szwecji, Rosji i powstań kozackich*, *Przegląd Wschodni*, t. 1, z. 3, 1991, s. 557–593; Z. Wójcik, *Pacowie wobec kandydatury rosyjskiej na tron Polski w latach 1668–1669 (Misja Połkowa na Litwie, 1668)*, *Przegląd historyczny*, t. LX, z. 1669, s. 144–150.

²⁴ Z. Wójcik, *Dyplomacja Polska w okresie wojen drugiej połowy XVII w.*, s. 230–305, 424–427.

²⁵ J. Jaroszuk, *Poselstwo z obedięnią Michała Kazimierza Radziwiłła do Rzymu w latach 1679–1680*, *Miscellanea historico-archivistica*, t. III, *Radziwiłłowie XVI–XVIII wieku: w kręgu polityki i kultury*, Warszawa-Lódź, 1989, s. 105–119.

²⁶ Išsamiau apie tai žr. J. Totoraitis, *Lenkų išleistieji Vatikano archyvo istoriniai šaltiniai*, *LKMA suvažiavimo darbai*, t. III, Roma, 1972, p. 342–349.

Iš Radvilų šešėlio į valdžios olimpą

Baigus įrengti Šv. Kazimiero koplyčią Vilniaus katedroje, 1636 m. rugpjūčio 14 d. vyko didelės ir ištaigingos šv. Kazimiero relikvijų perkėlimo iškilmės, kurioms karalius Vladislovas Vaza rengėsi jau nuo pavasario, pats iš arti stebėdamas koplyčios užbaigimo ir pasiruošimo šventei darbus²⁷. Šią iškilmingą procesiją, vykusią Švč. Marijos Dangun ėmimo švenčių išvakarėse, celebravo Šventojo Sosto nuncijus arkivyskupas Mario Filonardi, pavadavęs Vilniaus vyskupą Abraomą Vainą, dėl silpnos sveikatos negalėjusį dalyvauti eisenoje²⁸. Lydint karališkajam orkestrui ir chorui buvo nešama didžioji šv. Kazimiero vėliava, 1603 m. atvežta iš Romos. Ją nešė vienas iš kapitulos kanauninkų, o greta, prilaikydami jos šilkinius kaspinus, ėjo Lietuvos kancleris Albertas Stanislovas Radvila ir vicekancleris Steponas Pacas²⁹.

Šis šv. Kazimiero relikvijų perkėlimas į Vilniaus katedrą atskleidžia ne tik jo kulto reikšmę Lietuvoje, parodo Lietuvos dvasinius ryšius su Apaštalų Sostu, bet taip pat simboliškai iliustruoja Lietuvos didikų Radvilų ir Pacų, visuomet ėjusių greta įvairiuose valstybės reikaluose³⁰, santykius Baroko epochoje. Istoriografijoje labai dažnai mėgstama pabrėžti šių dviejų didikų giminių konkurenciją ir aršius, neretai tik ginklu išsprendžiamus konfliktus³¹, ypač grumiantis dėl svarbiausių valstybės pareigybių Jono Kazimiero valdymo laikotarpiu³². Todėl šią straipsnio dalį paskirsime Radvilų ir Pacų

²⁷ P. Rabikauskas, Didžiosios šv. Kazimiero šventės Vilniuje 1604 ir 1636 m., P. Rabikauskas, *Krikščioniškoji Lietuva...*, p. 226.

²⁸ Ten pat, p. 228; šias iškilmes popiežiaus nuncijus Mario Filonardi aprašė 1636 m. rugpjūčio 16 d. laiške iš Vilniaus kardinolui Francesco Barberini, žr. *Acta Nuntiaturae Polonae* (toliau – ANP), t. XXV, Marius Filonardi (1635–1643), vol. 1 (12 II 1635–29 X 1636) in quo publicantur etiam documenta, edidit T. Chynczewska-Hennel, Cracoviae, 2003, p. 233–237, Nr. 176.

²⁹ Šią procesiją aprašė Albertas Stanislovas Radvila atsiminimuose, žr. A. S. Radziwiłł, *Pamiętnik o dziejach w Polsce*, t. I: 1632–1636, preložyli i opracowali A. Przyboś i R. Żelewski, Warszawa, 1980, s. 554–556; P. Rabikauskas, Didžiosios šv. Kazimiero šventės Vilniuje..., p. 228.

³⁰ Iš istoriografijos yra žinoma, kad XVI a. Pacų giminė visuomet buvo Radvilų politikos šalininkai ir rėmė jų sprendimus, žr. J. Wolff, *Pacowie. Materyjały historyczno-genealogiczne*, Petersburg, 1885, s. 21–35; D. Kuolys, *Asmuo, tauta, valstybė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorinėje literatūroje: Renesansas, Barokas*, Vilnius, 1992, p. 76; R. Ragauskienė, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kancleris Mikalojus Radvila Rudasis*, Vilnius, 2002, p. 194; J. Kiaupienė, „Mes, Lietuva“: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorija XVI a. (viešasis ir privatus gyvenimas)*, Vilnius, 2003, p. 131.

³¹ Tai, kad Radvilos su Pacais santykius aiškindavosi ginklu, liudija LDK arklaino Boguslovo Radvilos 1669 m. liepos 1 d. Varšuvoje smuklėje rašytas laiškas LDK kancleriui Kristupui Zigmantui Pacui, kuriame jis kviečiamas į dvikovą išsiaiškinti dėl ižeistos Radvilų giminės garbės, žr. E. Kotlubajus, *Radvilos*, Vilnius, 1995, p. 420; *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kasdienis gyvenimas: Lietuvos istorijos skaitinių chrestomatija*, sudarė A. Baliulis, E. Meilus, Vilnius, 2001, p. 390.

³² Išsamiau apie Radvilų ir Pacų konkurenciją, žr. V. Trumpa, Paskutiniai V. Gosiausko metai, V. Trumpa. *Apie žmones ir laiką*, sudarė G. Rudis, Vilnius, 2001, p. 23; A. Codello, Rywalizacja Paców i Radziwiłłów w latach 1666–1669, *Kwartalnik historyczny*, rocz. LXXI, nr 4, 1964, s. 913–930; A. Co-

santykių, kurie buvo glaudžiai susiję su Šventuoju Sostu, raidai XVII a., ir atskleisime, ar visuomet tvyrojo įtampa tarp šių didikų, o gal viskas buvo kiek kitaip.

Be jokios abejonės, įvairių konfliktų, kuriuos sąlygojo politinės ar asmeninės aplinkybės, tarp šių didikų giminių buvo. Nesutarimų kildavo net ir tarp artimų vienos giminės narių, kurių nuomonės išsiskirdavo dėl skirtingų politinių pozicijų³³ arba siekiant turto ir valdžios. Tačiau minėto Alberto Stanislovo Radvilos atsiminimai liudija, kad Lietuvos kanclerį [A. S. Radvilą] ir Steponą Pacą, LDK iždininką, vėliau tapusį vicekancleriu (1635 m.), iš tiesų siejo idiliški santykiai³⁴. Abu valstybės vyrus buvo galima pamatyti kartu tiek sprendžiant svarbius reikalus, tiek dalyvaujant įvairiose šventėse, pavyzdžiui, minėtoje šv. Kazimiero procesijoje ar tiesiog pietaujant kartu³⁵, matyt, dažnai aptariant valstybės interesus.

Be to, 1624–1625 m. abu didikai lydėjo karalaitį Vladislavą Vazą kelionėje po Europą, kurios metu jie lankėsi taip pat ir Italijoje³⁶. Tiesa, Steponas Pacas visiškai nenorėjo vykti į tą kelionę ir visai atsikalbinėjo, teisindamasis įvairiais reikalais namuose. Todėl karalaitis turėjo prašyti savo artimo dvariškio Jokūbo Zadziko, Karūnos sekretoriaus, vėliau tapusio kancleriu ir Krokuvos vyskupu, kad šis įveiktų LDK iždininko užsispyrimą³⁷. Šiam S. Paco apsisprendimui galėjo turėti įtakos taip pat ir LDK kanclerio A. S. Radvilos personalija, kuris, kaip žinoma, buvo karalaičio Vladislavo kelionės vadovas³⁸.

Reikia pastebėti, kad A. S. Radvila keletą kartų keliaudamas po Europą lankėsi Italijoje, 1611–1612 m. studijavo Bolonijoje, kur susipažino su tais pačiais metais čia paskirtu popiežiaus legatu Maffeo Barberini, kilusiu iš Florencijos, o vėliau tapusiu popiežiumi Urbonu VIII (pontifikatas 1623–1644)³⁹. Jį Radvila dažnai mini savo atsiminimuose. 1624–1625 m. karalaičio Vladislavo Vazos kelionės po Italiją metu A. S. Radvila išrūpino audienciją pas popiežių Urboną VIII ne tik savo artimiems giminaičiams pusbroliams Jonui Albertui ir jo broliui Aleksandrui Liudvikui Radvi-

dello, Hegemonia Paców na Litwie i ich wpływ w Rzeczypospolitej 1669–1674, *Studia historyczne*, rok XIII, zes. 1 (48), 1970, s. 27–28.

³³ Apie Lenkijos–Lietuvos diduomenės konfliktus XVII a. žr. V. Trumpa, Lietuvos užsienio politikos klausimas XVII amž., *Židinys*, Nr. 3, 1939, p. 351–360.

³⁴ A. S. Radziwiłł, *Pamiętnik o dziejach w Polsce*, t. I, s. 120, 131, 322, 488; taip pat W. Czaplinski, Stefan Pac, *PSB*, t. 24, z. 4, Wrocław-Warszawa-Kraków, 1979, s. 749.

³⁵ A. S. Radvila atsiminimuose rašo, kad vyko pas LDK iždininką Pacą (turima omenyje Steponą Pacą) pietų ragauti rinktinių žuvų, žr. A. S. Radziwiłł, *Pamiętnik o dziejach w Polsce*, t. I, s. 131.

³⁶ *Podróż królewicza Władysława Wazy do krajów Europy Zachodniej w latach 1624–1625*, opracował A. Przyboś, Kraków, 1977, s. 336–361.

³⁷ A. Przyboś, Orszak w podróży, ten pat, p. 18.

³⁸ A. Przyboś, O życiu królewicza Władysława (do 1624 r.), ten pat, p. 16.

³⁹ A. Przyboś, Radziwiłł Albrycht Stanisław, *PSB*, t. XXX/1, z. 124, Warszawa, 1987, s. 143.

loms⁴⁰, (beje, pastarasis 1642 m. lapkričio 23 d. susituokė su įtakingo Florencijos didiko Strozzi dukra Lukrecija Marija⁴¹), bet taip pat ir Lietuvos išdininkui Steponui Pacui, kurį popiežius sutiko kaip Florencijos patricijų Pazzi giminaitį⁴².

Pastebėtina, kad kiek vėliau, 1632 m., A. S. Radvila savo atsiminimuose minėdamas Steponą Pacą užsiminė „apie jo protėvių kilmę iš garsios giminės“⁴³. Tai tvirtindamas, jis greičiausiai turėjo galvoje Pacų giminės kilmės sąsajas su Florencijos patricijais Pazzi, nes kaip tik ši legenda, propaguota Florencijos kunigaikščių Medičių dvaro patikėtinių, XVII a. pradžioje po truputį ėmė įgauti vis didesnę pagreitį⁴⁴. Apskritai, prisiminus Radvilų giminės ryšius su Šventuoju Sostu, kardinolą ir popiežiaus legatą Jurgį Radvilą, minėtojo A. S. Radvilos dėdę, palaidotą Romoje *Il Gesù* bažnyčioje⁴⁵, nekyla abejonių, kad LDK kancleris A. S. Radvila tikrai galėjo turėti įtakos Stepono Paco apsisprendimui vykti į Italiją ir bendrai jo kultūrinei orientacijai.

Tačiau negalima pamiršti ir Pacų giminės ryšių su Italija. Jie, anot Rimvydo Petrausko, pirmieji iš LDK diduomenės pradėjo keliones į Romą dar XV a. pabaigoje⁴⁶. Be to, minėto Stepono Paco giminaitis Žemaičių vyskupas (1609–1619), Vilniaus sufraganas ir kanauninkas Mikalojus Pacas, Italijoje praleidęs paskutiniuosius dešimt savo gyvenimo metų, ten mirė 1624 m. rugsėjo 6 d., kur pagal jo paskutinę valią⁴⁷ buvo palaidotas kamalduliu vienuolyno, kuriame vyskupas mėgęs lankytis, bažnyčioje⁴⁸.

⁴⁰ J. Jaroszuk, Radziwiłł Aleksander Ludwik, ten pat, p. 151.

⁴¹ Ten pat, p. 153.

⁴² S. Pac, *Obraz dworów Europejskich na początku XVII wieku przedstawiony w dzienniku podróży królewicza Władysława syna Zygmunta III do Niemiec, Austrii, Belgii, Szwajcaryi i Włoch w roku 1624–1625*, wydał J. K. Plebański, Wrocław, 1854, s. 138.

⁴³ A. S. Radziwiłł, *Pamiętnik o dziejach w Polsce*, t. 1, s. 120: [...] *zrodzonym z przodków swoich znakomitego rodu*.

⁴⁴ Išsamiau apie tai žr. A. Baniulytė, *I Pazzi di Lituania nella corrispondenza italiana del XVII secolo: storia e onomastica, Res Balticae: Miscellanea Italiana di Studi Baltistici*, vol. 11, a cura di P. U. Dini (Dipartimento di Linguistica Università di Pisa), Livorno, 2007, p. 132–134.

⁴⁵ P. Rabiškauskas, Kardinolo Jurgio Radvilos palaidojimo vieta, P. Rabiškauskas, *Krikščioniškoji Lietuva...*, p. 241, 257. Išsamiau apie kardinolą Jurgį Radvilą žr. J. Boruta, Kardinolas Jurgis Radvila tarp kitų lietuvių kilmės kardinolų, *Jurgis Radvila. Kelionė į Italiją: 1575 metų dienoraštis*, iš lotynų kalbos vertė E. Ulčinaitė, Vilnius, 2001, p. 7–13; E. Ulčinaitė, Kardinolas Jurgis Radvila: dvasininkas, politikas, literatas, ten pat, p. 15–29.

⁴⁶ Naugarduko seniūnas Jurgis Pacevičius kartu su žmona Anastazija, sūnumi Mikalojumi ir grupe Kijevo dvasininkų bei bajorų 1495 m. įsirašė į Romos šv. Dvasios broliją, žr. R. Petrauskas, *Lietuvos diduomenė XIV a. pabaigoje – XV a.: sudėtis – struktūra – valdžia*, Vilnius, 2003, p. 139.

⁴⁷ Pagal Mikalojaus Paco testamentą, sudarytą 1624 m. rugpjūčio 10 d. Paduvoje, žr. *FHL*, t. 4, *Codex Medicensis seu Samogitiae Dioecesis*, pars II, p. 149–156, Nr. 96, 96A. Šio testamento ištraukos P. Jatulio buvo paskelbtos straipsnyje: Žemaičių vysk. M. Pacas Paduvoje, p. 151–152, Nr. 5.

⁴⁸ Kamalduliu vienuolynas pastatytas ant Rua kalno, esančio apie 20 km į pietvakarius nuo Paduvos, prie Torreglia miestelio, žr. ten pat, p. 147.

Reikia pastebėti, kad Steponas Pacas jaunystėje (1609 m.) keliavo po Europą, lankėsi Italijoje, buvo užsirašęs į Paduvos universitetą, studijavo Bolonijoje⁴⁹. Todėl šios giminės kultūrinės ir religinės tradicijos turėjo įtakos karalaičio Vladislavo Vazos ketinimui prikaltinti S. Pacą lydėti jį po Europą ir Italiją. Greičiausiai jis galėjo būti inspiruotas Zigmanto ir Vladislavo Vazų – tikrų katalikybės saugotojų ir gynėjų Lenkijos–Lietuvos valstybėje – tikslų patraukti Pacų giminės narius ginti katalikiškų vertybių Respublikoje.

Juo labiau, kad Vazų protegavimas labai aiškiai juntamas ne tik Stepono Paco asmeniui, bet taip pat ir kitiems Pacų giminės nariams, ypač skiriant juos į įvairias valstybės pareigybes. Tai pastebėjo ir jau minėtas LDK kancleris A. S. Radvila „Memoriale“⁵⁰. Tuo tarpu istoriko R. I. Frosto teigimu, būtent Vazos susilpnino Radvilų įtaką valstybėje, ypač kalvinistų Jonušo ir Kristupo II Radvilos⁵¹, proteguodami Pacų giminę. Todėl neabejotina, kad tolesnis Pacų giminės kilimas politinės karjeros laiptais, ypač valdant Jonui Kazimierui, buvo susijęs su palankiu Vazų požiūriu į šiuos Lietuvos didikus⁵².

Matyt, tai nujausdamas, o gal ir išvelgdamas naująją kartą, kurią reprezentavo Pacų giminė, ateinančią į politinį Lietuvos valdantįjį elitą, A. S. Radvila savo atsiminimuose pakeitė Pacų giminės vertinimus. Lietuvos kancleris pradžioje dienoraštyje daug dėmesio skyrė Steponui Pacui, LDK išdininkui, ir šiltai atsiliepė apie jo asmenį kaip apie artimą savo bendražygi visuose valstybės reikaluose⁵³, ypač jam mirus 1640 m.⁵⁴, o jo santykiai su Stepono Paco atžalomis – sūnumis Kristupu Zigmantu ir Mikalojumi bei jų giminaičiais klostėsi jau ne taip palankiai kaip iki to laikotarpio. A. S. Radvilos atsiminimuose akivaizdus jo atšiaurumas Pacų atžvilgiu ir netgi nei-giama nuomonė apie kai kuriuos jų narius, pavyzdžiui, Feliksą Joną Pacą, 1646 m. balandžio 28 d. jį paskyrus Lietuvos pakamariu⁵⁵. A. S. Radvila teigė, kad karalius šias pareigybes patikėjo lengvabūdžiui⁵⁶.

⁴⁹ W. Czaplinski, Pac Stefan, *PSB*, t. 24, z. 4, s. 748.

⁵⁰ A. S. Radziwiłł, *Pamiętnik o dziejach w Polsce*, t. II: 1637–1646, przełożyli i opracowali A. Przy-boś i R. Żelewski, Warszawa, 1980, s. 131, 133, 389, 491.

⁵¹ R. I. Frost, Obsequious Disrespect: the Problem of Royal Power in the Polish-Lithuanian Commonwealth under the Vasas, 1587–1668, *The Polish-Lithuanian Monarchy in European Context, c. 1500–1795*, ed. by R. Butterwick, London, 2001, p. 152–165.

⁵² A. Codello, Wydarzenia wojenne na Żmudzi i w Kurlandii 1656–1660, *Przegląd historyczny*, t. LVII, z. 1, Warszawa, 1966, s. 49.

⁵³ A. S. Radziwiłł, *Pamiętnik o dziejach w Polsce*, t. II, s. 255; W. Czaplinski, Pac Stefan, *PSB*, t. 24, z. 4, s. 749.

⁵⁴ J. Wolff, *Pacowie...*, s. 87; W. Czaplinski, Pac Stefan, *PSB*, t. 24, s. 749.

⁵⁵ H. Lulewicz, Pac Feliks Jan, *PSB*, t. 24, z. 4, s. 696.

⁵⁶ A. S. Radziwiłł, *Pamiętnik o dziejach w Polsce*, t. II, s. 493.

Tokiam A. S. Radvilos požiūriui galėjo turėti įtakos Stepono Paco sūnų santykis su senuoju kancleriu, kuriam jie, atrodo, nerodė jokio nuolankumo, kitaip nei jų tėvas. O jaunieji Pacai, jausdami karaliaus palankumą, iš tiesų nestokojo fantazijos, kaip apeiti Lietuvos kanclerį A. S. Radvilą siekiant pareigybių. Apie tai A. S. Radvila dienoraštyje rašė, kad audiencijos metu pas karalių jis gavo vėliavininko pareigybę Vincentui Aleksandrui Gosievskiui, tačiau kai atėjo karaliaus parašo, šis tai atidėjo kitai dienai. Per tą laiką karaliaus dvariškis Mikalojus Steponas Pacas, būsimasis Vilniaus vyskupas, pasirūpino gauti šį parašą savo broliui Kristupui Zigmantui Pacui⁵⁷ (1646 m. balandžio 13 d.)⁵⁸. Tačiau vėliau, praėjus dešimtmečiui, minėtas LDK kanclerio A. S. Radvilos nusistatymas Pacų atžvilgiu vis dėlto ištirpo.

Lenkų istorikės Urszulos Augustyniak teigimu, Jono Kazimiero valdymo laikotarpis kaip tik ir pasižymėjo tuo, kad šio karaliaus aplinką dvare formavo visiškai nauji, politikoje nepatyrę, neturėję tradicijų, mažai kam žinomi žmonės⁵⁹, kuriuos Juliuszas Antonis Chrościckis pavadino tiesiog „naujaisiais žmonėmis“⁶⁰. Karūnoje tai buvo Opalińskich, Kazanowskich ir Leszczyńskich, tuo tarpu Lietuvoje iškilė Chodkevičių, Sapiegų ir Pacų giminės, iš Respublikos politinės arenos išstūmusios tokias senas ir kilmingas šeimas kaip Tarnowskičiai ar Radvilos⁶¹.

Jonathano Dewaldo teigimu, XVI–XVII a. Europos kultūrai apskritai buvo būdinga, kad ėmė kilti naujos aukštuomenės grupės – naujai praturtėję valdininkai, dvariškiai ar karininkai⁶². Šis Renesanso–Baroko epochos Europos kultūroje vykęs visuomenės kaitos procesas⁶³, keitęs aristokratijos gyvenimą, paveikė įvairius Europos regionus ir jų šalis, nepaisant skirtingų diduomenės tradicijų ar turimų privilegijų⁶⁴. Kaip matyti, šie pokyčiai atsispindėjo ir Lenkijos–Lietuvos diduomenės gyvenimoje⁶⁵.

⁵⁷ Ten pat, p. 491.

⁵⁸ 1646 m. balandžio 13 d. Kristupas Zigmuntas Pacas buvo paskirtas LDK arklininku, tačiau šias pareigas jis turėjo užleisti Boguslovui Radvilai, už tai K. Z. Pacas buvo paskirtas vėliavininku, žr. T. Wasilewski, Pac Krzysztof Zygmunt, *PSB*, t. 24, z. 4, s. 710; J. Wolff, *Pacowie...*, s. 151.

⁵⁹ U. Augustyniak, *Wazowie i „królowie rodacy“: studium władzy królewskiej w Rzeczypospolitej XVII wieku*, Warszawa, 1999, s. 215.

⁶⁰ J. A. Chrościcki, *Sztuka i polityka: funkcje propagandowe sztuki w epoce Wazów 1587–1668*, Warszawa, 1983, s. 158.

⁶¹ Ten pat.

⁶² Naujai iškilę dvariškiai, kariškiai ir / ar valdininkai, norėdami pabrėžti priklausymą aukštuomenei, statėsi prabangius rūmus ar dėvėdami puošnius apdarus neretai savo turtais pranokdavę net senąsias kilmingas šeimas, žr. J. Dewald, *The European Nobility 1400–1800*, p. 103.

⁶³ XVII a. viduryje senąją aristokratiją ėmė keisti buržuazijos klasė, kuriai priklausė daugelis to meto intelektualų: Arnauldas, Pascalis, Racineis ir kt., pasižymėję darbštumu, tvarka ir griežtos moralės supratimu, kurie žinojo darbo vertę ir gynė rimto ir paprasto gyvenimo moralę tuo pačiu artimu ryšiu su Bažnyčia, žr. ten pat, p. 69–122; *Lietuvių enciklopedija*, t. IX, Bostonas, 1956, p. 289.

⁶⁴ Ten pat.

⁶⁵ Išsamiau apie tai žr. E. Gudavičius, *Lietuvos europėjimo keliais*, sud. A. Bumblauskas ir R. Petrauskas, Vilnius, 2002, p. 188.

Tačiau Radvilų giminės politinės įtakos mažėjimą lėmė toli gražu ne vien socialiniai, politiniai ar religiniai laikotarpio kaitos procesai, bet taip pat įtakingiausių asmenybių praradimas pačioje giminėje. 1656 m. mirus LDK didžiajam etmonui Jonuši Radvilai ir LDK kancleriui Albertui Stanislovui Radvilai, tiek kalvinistiškoji, tiek katalikiškoji Radvilų giminės šakos prarado savo politinius lyderius, o 1658 m. Boguslovui Radvilai pasitraukus į Prūsiją⁶⁶, ši įtakinga Lietuvos didikų giminė, buvusi viena turtingiausių Europoje⁶⁷, neteko turėtos politinės galios. Po B. Radvilos mirties 1669 m. gruodžio 31 d. Radviloms teko pasitraukti į didikų Pacų politinį šešėlį⁶⁸.

Tačiau reikia pastebėti, kad Kristupo Zigmanto Paco tapimas LDK kancleriu po minėto A. S. Radvilos mirties 1656 m. rugsėjo 12 d.⁶⁹ neatrodo labai jau netikėtas. Tais pačiais metais rugpjūčio 16 d. K. Z. Pacas buvo paskirtas LDK vicekancleriu pačiam A. S. Radvilai tuo rūpinantis⁷⁰. Jo paties atsiminimų dienoraštis atskleidžia jo palankų požiūrį į K. Z. Pacą⁷¹, suteikdamas prielaidą manyti, kad tam buvo pamažu rengiamasi. Pagaliau senasis kancleris, būdamas plačių pažiūrų, išvalgus ir išmintingas politikas, greičiau galvojo apie valstybę ir jos ateitį to meto Europos politikos ir kultūros kontekste, nei vadovavosi trumparegiškais savo giminės, kurioje tuo laikotarpiu neatsirado tinkamo politinio lyderio, interesais.

Būtina pažymėti, kad 1655 m. popiežiumi išrinkus Aleksandrą VII (Fabio Chigi) (pontifikatas 1655–1667), kuris užsimojęs galutinai susidoroti su išplitusiu nepotizmu, uždraudė visiems savo giminaičiams net artintis prie Vatikano⁷². O kur dar Prancūzijoje suvešėjęs galikanizmas (arba galikonybė), siekęs apriboti popiežiaus valdžią, ar jansenizmas – dvasinis sąjūdis prieš XVII a. pradžioje paplitusį barokinį gyvenimo

⁶⁶ Z. Kiaupa, J. Kiaupienė, A. Kuncevičius, *Lietuvos istorija iki 1795*, Vilnius, 2000, p. 305.

⁶⁷ R. I. Frost, *The Nobility of Poland-Lithuania, 1569–1795, The European Nobilities in the Seventeenth and Eighteenth Centuries*, vol. 2: *Northern, Central and Eastern Europe*, ed. by H. M. Scott, London and New York, 1995, p. 202.

⁶⁸ M. Čiurinskas, *Biografie Radziwiłłów a biografistyka Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVII wieku, Radziwiłłowie: obrazy literackie, biografie, świadectwa historyczne*, Lublin, 2003, s. 104.

⁶⁹ A. Przyboś, *Radziwiłł Albrycht Stanisław, PSB*, t. XXX/1, z. 124, s. 148.

⁷⁰ T. Wasilewski, *Pac Krzysztof Zygmunt*, ten pat, t. 24, z. 4, p. 711.

⁷¹ A. S. Radziwiłł, *Pamiętnik o dziejach w Polsce*, t. III: *1647–1656*, przelożyli i opracowali A. Przyboś i R. Żelewski, Warszawa, 1980, s. 386–423.

⁷² L. T. Melgar Gil, *Popiežių istorija: nuo šv. Petro iki Benedikto XVI*, iš ispanų k. vertė E. Žurauskaitė, Kaunas, 2008, p. 383. Tačiau neilgai trukus dėl įtemptų santykių su Prancūzija popiežius vėl ėmė apie save telkti giminės narius, pasikviesdamas savo brolių ir sūnėnus tam, kad padėtų išspręsti politinius reikalus. Pažaboti išplitusį nepotizmą pavyko tik popiežiui palaimintajam Inocentui XI (Benedetto Odescalchi, pontifikatas 1676–1689), kuris nustatė griežtas taisykles prieš nepotizmą ir sumažino kurijos išlaidas, žr. ten pat, p. 383, 388; J. Lenzenweger [et al.], *Katalikų Bažnyčios istorija*, t. II, Vilnius, 1997, p. 91

supratimą⁷³. Kaip jau minėjome, tuo laikotarpiu vykstant įvairiems pokyčiams Europos aristokratijos sluoksniuose, dvasinėje ir valstybės valdymo plotmėse, atsispindėję taip pat Respublikos visuomenės raidos procesuose, galėjo labai apsunkinti pagrindinių Lietuvos valstybės pareigybių, tokių kaip kanclerio, paskyrimą savo giminės įpėdiniu.

Juo labiau abejotina, kad po nesėkmingos Jonušo Radvilos Kėdainių sutarties 1655 m. valstybę galėjo valdyti karštakošis⁷⁴ Lietuvos kanclerio A. S. Radvilos pusbrolis Boguslovas Radvila. Be to, šio laikotarpio popiežiaus nuncijų reliacijos aiškiai liudija, kad įsigalėjus katalikiškajam atgimimui Šventasis Sostas nenorėjo toleruoti reformacijos pasekėjų aukštuose valstybiniuose postuose. Pavyzdžiui, vienoje reliacijoje į Romą nuncijus Pietro Vidoni teigė, kad „...tokios pareigos neturi būti skiriamos eretikams...“⁷⁵

Tuo tarpu Sapiegos taip pat buvo naujai politikoje iškilusi LDK giminė, tačiau gerokai susikompromitavusi neteisėtais veiksmais siekiant valstybės pareigybių. XVII a. pradžioje Respublikoje nuskambėjo Leono Sapiegos slapti ir prasilenkiantys su įstatymais veiksmai siekiant Lietuvos didžiojo etmono pareigybės ir jos gavimas 1625 m.⁷⁶ L. Sapiegos, neturėjusio karinės patirties, elgesys įstūmė valstybę į itin grėsmingą situaciją. Šių įvykių išpūdis vėliau netilo išstisus dešimtmečius⁷⁷. Neslėpė ironijos Leonui Sapiegai ir A. S. Radvila, vaizdingai aprašydamas karaliaus Vladislovo IV sutikimą

⁷³ Ten pat, p. 102–104; *Lietuvių enciklopedija*, t. IX, p. 288–289; *Istorijos žodynas*, sudarė N. Asauskienė, A. Januzytė, V. Kniūraitė ir kt., Vilnius, 2003, p. 134, 182.

⁷⁴ Istoriografijoje teigiama Boguslovą Radvilą buvus pasitikinčiu savimi, ūmų ir impulsyvų, žr. W. Czermak, *Ostatnie lata Jana Kazimierza*, s. 102.

⁷⁵ ...perché le med[esi]me cariche non si confissero ad heretici..., 1654 m. sausio 25 d., Varšuva, žr. *Archivum Jezuitów w Warszawie* (toliau – *AJW*): Papieski Instytut Studiów Kościelnych / Punkt Konsultacyjny, sign.: N. Pol., nr 62, *Lettere di Mons. Nunzio di Polonia. Mons. Vidoni*, 1654, mikrofilmas: n 2 C2 7.1. Orig.: *Archivio Segreto Vaticano*, f. Nunziatura di Polonia, vol. 62, l. 54 r.

⁷⁶ Leonas Sapiega apėjo tuo metu realų kandidatą į Lietuvos didžiuosius etmonus Kristupą II Radvilą ir pažeidė Respublikoje galiojusį paprotį kilti iš žemesnio ir aukštesnį urėdą, žr. H. Wisner, *Jonušas Radvila (1612–1655): Kėdainių šešėlyje*, iš lenkų kalbos vertė T. Bairašauskaitė, Vilnius, 2000, p. 29.

⁷⁷ Naujai paskirtasis etmonas prieš tai kariuomenei nebuvo vadovavęs ir karvedžio talentu nepasižymėjo, o per 1625–1629 m. karą tik pakenkė veiksmais su Švedija raidai, žr. ten pat. Iš grėsmingos situacijos, į kurią įstūmė karinės patirties neturėjęs L. Sapiega, išgelbėjo tik Kristupo II Radvilos greitai ir pasiaukojantys veiksmai, kai savo lėšomis operatyviai sutelkęs karius, jis sutrukdė tolesniam švedų veržimuisi į Lietuvą, žr. K. Gudmantas, Daugirdas, kur eiles rašo (Samuelis Daugirdas ir jo *Genealogija*), *Samuelis Daugirdas, Genealogija, arba Trumpas didžiųjų Lietuvos kunigaikščių ir jų didžiųjų ir narsiųjų žygių aprašymas*, Vilnius, 2001, p. 45; šis kunigaikščio Kristupo II Radvilos pasiaukojantis karinis žygis aprašytas S. Daugirdo istorinėje poemoje *Genealogija, arba Trumpas didžiųjų Lietuvos kunigaikščių ir jų didžiųjų bei narsiųjų karo žygių aprašymas, kadaise Motiejaus Strijkovskio sukurtas, o dabar atnaujintas ir vėl išleistas Samuelio Daugirdo iš Pagaujo*, iš lenkų k. vertė R. Koženauskienė, Vilnius, 2001.

Vilniuje 1633 m.: „Buvo nuostabus dalykas matyti aštuoniasdešimtmetį senuką, raitą su etmono buože harcuojantį prieš karalių; tai jau suglebusi senatvė spaudė iš savęs paskutines jėgas, nes tą pačią dieną besijaudindamas vos neatsisveikino su šiuo pasauliu.“⁷⁸ Todėl neabejotina, kad to meto politiniame kontekste buvo galvojama apie tolesnius valstybės valdymo pasekėjus.

Kaip minėjome, Pacų giminė, nuo XV a. priklausiusi valdančiajai Lietuvos diduomenei⁷⁹, visuomet rėmė Radvilų politinius sprendimus. Tai reiškia, kad jie buvo patikimi ir užsitarnavę gerą reputaciją. Todėl sutikti su minėtos lenkų istorikės U. Augustyniak aukščiau pacituota nuomone galima tik iš dalies, nes ši didikų giminė neatėjo į valdžią *ex nihilo*. Be to, akivaizdu, kad Kristupas Zigmuntas Pacas laikėsi LDK kanclerio A. S. Radvilos politinės linijos. Istoriografijoje yra tvirtinama, kad sėkmingą K. Z. Paco politinę karjerą lėmė karalienės Marijos Liudvikos prielankumas K. Z. Paco proprancūziškai politinei orientacijai⁸⁰. Jau minėtas istorikas R. I. Frostas pastebėjo, kad K. Z. Pacas ėmėsi remti Prancūzijos kandidatą į Respublikos sostą anksčiau nei pati karalienė⁸¹. Tai patvirtina vieno iš Prancūzijos pasiuntinių Respublikoje Caillet atsiminimai⁸².

Tad tokį K. Z. Paco politinį apsisprendimą galėjo paveikti būtent LDK kanclerio A. S. Radvilos proprancūziška orientacija. Keliaudamas po Europą 1616 m. A. S. Radvila lankėsi karaliaus Liudviko XIII dvare, kur buvo labai maloniai sutiktas⁸³. Jam buvo skirta šešiolikos tūkstančių skudų pensija. Be to, norėta jį sutuokti su viena Prancūzijos kunigaikštyte, tačiau grįžęs į tėvynę jis 1619 m. susituokė su karalienės Konstancijos rūmų dama Regina von Eisenreich⁸⁴. A. S. Radvila priklausė Austrijos imperatoriaus

⁷⁸ S. Lazutka, *Leonas Sapiega (Gyvenimas, valstybinė veikla, politinės ir filosofinės pažiūros)*, Vilnius, 1998, p. 118.

⁷⁹ R. Petrauskas, *Lietuvos diduomenė...*, p. 67–74.

⁸⁰ Karalienė Marija Liudvika siekdama, kad d'Enghieno kunigaikštis Condé taptų karaliaus įpėdiniu dar jam gyvam esant – tai yra būtų renkamas *vivente rege* ir sustiprintų Prancūzijos pozicijas šiame regione, stengėsi įvairiais būdais patraukti ir suburti apie save perspektyvius politikus, dažnai paskatindama juos dovanomis ir pinigais, žr. B. Fabiani, *Warszawski dwór Ludwiki Marii*, Warszawa, 1976, s. 55–56; A. Codello, *Pacowie wobec opozycji Jerzego Lubomirskiego, Przegląd historyczny*, t. XLIX, z. 1, 1958, s. 21–22; V. Kamuntavičienė, LDK kanclerio Kristupo Zigmanto Paco santykis su Lenkijos ir Lietuvos valstybės valdovais ir jų dvarais, *Lietuvos istorijos metraštis, 1998 metai*, 1999, p. 27.

⁸¹ R. I. Frost, *After the Deluge: Poland-Lithuania and the Second Northern War 1655–1660*, Cambridge, 1993, p. 112.

⁸² K. Waliszewski, *Polsko-Francuzkie stosunki w XVII wieku: 1644–1667, opowiadania i źródła historyczne ze zbiorów archiwalnych francuzkich publicznych i prywatnych / Les relations diplomatiques entre la Pologne et la France au XVII siecle: 1644–1667 (etudes & documents)*, Kraków, 1889, p. 256.

⁸³ A. Przyboś, Radziwiłł Albrycht Stanisław, *PSB*, t. XXX/1, z. 124, s. 143.

⁸⁴ Ten pat.

Ferdinando II įsteigtam Nekaltai Pradėtosios Švč. Mergelės Marijos riterių ordinui⁸⁵ kovai su turkais, o taip pat įtariai žiūrinčiam į Prancūziją ir Maskvą bei priešišškai nusiteikusį prieš Švediją⁸⁶. Todėl jo pastangomis 1637 m. Vladislovas Vaza susituokė su Cecilija Renata⁸⁷. Tačiau vėliau LDK kancleris A. S. Radvila vis dėlto palaikė ryšius su Prancūzija, ypač kardinolu Richelieu⁸⁸ ir parėmė karaliaus Vladislovo IV santuoką su Marija Liudvika Gonzaga Nevers⁸⁹. 1646 m. jis važinėjo į Prancūziją dėl šių vedybų, tarpininkavo karaliaus vardu sutinkant karalienę Mariją Liudviką, kurią lydėjo kelionėje į Varšuvą⁹⁰.

Todėl visiškai nestebina LDK kanclerio A. S. Radvilos „Memoriale“ sutinkamas įrašas apie Lietuvos vėliavininko, LDK vicekanclerio Stepono Paco sūnaus, Kristupo Zigmanto Paco santuoką su karalienės Marijos Liudvikos globotine ir rūmų dama prancūze Klara Izabella Eugenia de Mailly Lascaris (Claire Isabelle de Mailly Lascaris) (1631–1685)⁹¹. Šiai santuokai, kurią palaimino popiežiaus nuncijus Pietro Vidoni⁹², kaip liudija minėtas A. S. Radvilos dienoraštis, tarpininkavo pats LDK kancleris teigdamas, kad „Lietuvos vėliavininkas Pacas parengė sužieduotuves su karalienės rūmų dama prancūze de Mailly, o aš jo vardu įteikiau žiedą“⁹³.

O LDK kanclerio A. S. Radvilos artimi ryšiai su jėzuitais⁹⁴ lėmė tai, kad naujai paskirtam kancleriui K. Z. Pacui Albertas Vījūkas Kojalavičius, parašęs „Fasti

⁸⁵ *Militiae Christianae in honorem Beatae Virginis Mariae Immaculate Conceptae*, ten pat, p. 144. 1634 m. Lenkijos-Lietuvos karalius Vladislovas Vaza įsteigė tokio paties vardo ordiną su tikslu ginti tikėjimą ir kovoti su Katalikų bažnyčios priešais. Šio ordino įvedimo iniciatorius buvo A. S. Radvila, žr. J. Vaišnora, *Bandymas įvesti Nekaltai pradėtosios ordiną Lietuvos-Lenkijos valstybėje, LKMA metraštis*, t. II, Roma, 1966, p. 267, 278. Išsamiau apie šį ordiną žr. ten pat, p. 267–287.

⁸⁶ A. Przyboś, *Radziwiłł Albrycht Stanisław, PSB*, t. XXX/1, z. 124, s. 144.

⁸⁷ Ten pat, p. 145.

⁸⁸ Apie tai A. S. Radvila paminėjo savo atsiminimų dienoraštyje, žr. A. S. Radziwiłł, *Pamiętnik o dziejach w Polsce*, t. II, s. 125.

⁸⁹ A. Przyboś, *Radziwiłł Albrycht Stanisław*, s. 146.

⁹⁰ Ten pat.

⁹¹ A. S. Radziwiłł, *Pamiętnik o dziejach w Polsce*, t. III, s. 413, 423. Klara Izabella de Mailly Lascaris (1631–1685) buvo d'Enghieno kunigaikščio Condé, pretendavusio į Respubliką karūną, giminaitė, žr. J. Wolff, *Pacowie...*, s. 320–321; A. Rachuba, *Pacowa z domu de Mailly Lascaris Klara Izabella Eugenia, PSB*, t. 24/4, z. 103, Wrocław, 1979, s. 774.

⁹² A. S. Radziwiłł, *Pamiętnik o dziejach w Polsce*, t. III, s. 423, išn. 39; P. Des Noyers, *Portafolio królowej Maryi Ludwiki: czyli zbiór, listów, aktów wrzędowych i innych dokumentów, ściągających się do pobytu tej monarchini w Polsce*, t. 1, Poznań, 1844, s. 229.

⁹³ A. S. Radziwiłł, *Pamiętnik o dziejach w Polsce*, t. III, s. 413: *Wieczorem urzędzał zaręczyny chraży litewski Pac z panną de Mailly, Francuzką z fraucymeru królowej; ja w jego imieniu oddawałem pierścień.*

⁹⁴ Apie savo ryšius su jėzuitais A. S. Radvila paminėjo atsiminimuose, be to, A. S. Radvilos situotinės brolis Maksimiljanas Eisenreichas buvo jėzuitas, žr. A. S. Radziwiłł, *Pamiętnik o dziejach w Polsce*, t. II, s. 57, 252.

Radiviliani⁹⁵, neilgai trukus apie 1658 m. sukūrė taip pat genealoginį pasakojimą Pacų giminei, įvesdamas juos į valdančiąją Lietuvos diduomenę⁹⁶.

Tiesa, „Lietuvos istorijos“ autorius šiam Pacų giminės kilmės pasakojimui panaudojo jau kurį laiką itališkuose *avvisi*⁹⁷ cirkuliuosius žinią apie Pacų ir Florencijos Pazzi giminystę, grįstą tik panašiu šių pavardžių skambesiu ir vienodu jų užrašymu – *Pazzi*⁹⁸. Tačiau dėl jėzuito išmonės ši Pacų ir Florencijos Pazzi giminystė tapo artima lietuviškai dvarų kultūrai susiejant šios tariamos giminystės istoriją su legendinio Palemono pasakojimu⁹⁹, kuri ne tik pratęsė XVII a. sarmatizmo nustelbtos lietuvių kilmės iš romėnų tradiciją, bet taip pat suartino Lietuvos didikus Pacus su Florencijos patricijais Pazzi.

Lenkų istoriografijoje vyrauja nuomonė apie Pacų giminės, ypač apie LDK kanclerio Kristupo Zigmanto Paco, artimus ryšius su karaliumi Jonu Kazimieru¹⁰⁰. Neabejotina, kad šie santykiai buvo itin glaudūs, kad Pacai, kaip minėjome anksčiau, iš tiesų buvo nusipelnę Vazų prielankumo. Tačiau vis dėlto reikia pastebėti, kad būsimasis LDK kancleris K. Z. Pacas brenė Alberto Stanislovo Radvilos aplinkoje, mokydamasis iš šios iškilios asmenybės įžvalgumo, politinės kultūros ir išminties, kuri dvelkia iš jo atsiminimų dienoraščio pasakojimo. Todėl galima tvirtinti, kad A. S. Radvila, jau prieš iškeliaudamas į amžino poilsio vietą, buvo numatęs savo pasekėją ir ramia širdimi apleido šį pasaulį, pavesdamas šias pareigas savo patikėtiniui.

⁹⁵ *Fasti Radiviliani: Gesta Illustrissimae Domus Ducum Radzivil, compendio continentes. Auctore Alberto Wituk Kojalowicz. Soc. Jesu Sacrae Theol. Doctore, eiusdemque in Universitate Vilmensi, Ordinar. Professore, Vilnae, Typis Academicis Soc. Jesu, 1653, žr. K. Estreicher, Bibliografia Polska, t. 19, Kraków, 1903, s. 399.*

⁹⁶ A. Baniulytė, Pacai ir Pazzi? Nauja Palemono Legendos versija LDK raštijoje, *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 18, Vilnius, 2005, p. 143.

⁹⁷ Išsamiau apie *avvisi*, dar vadinamus *reporti, gazzette, ragguagli, nouvelles, advis, corantos, courantes, zeitung*, žr. M. Infelise, Gli avvisi di Roma. Informazione politica nel secolo XVII, *La corte di Roma tra cinque e seicento...*, p. 189–205; taip pat P. Rabikauskas, Kas yra „avvisi“?, P. Rabikauskas, *Krikščioniškoji Lietuva*, p. 242–244.

⁹⁸ A. Baniulytė, *I Pazzi di Lituania nella corrispondenza italiana...*, p. 135–138.

⁹⁹ Pagal A. V. Kojalavičiaus pasakojimą, Pacų giminės ištakos prasidedančios nuo romėnų konsulo vyriausiojo pontifiko *Cosmus Paccius, Pontifex Maximus*, tariamai gyvenusio Katilinos laikotarpiu – tai yra II–I a. prieš Kristų. Kojalavičiaus teigimu, jis arba jo giminaičiai į Lietuvą atsikėlė kartu su romėnų karvedžiu Palemonu ir kitais romėnų kilmingaisiais iš Etrurijos žemės, ten palikęs kitus savo šeimos narius, žr. *Herbarz litewski Wojciecha Kojalowicza z roku 1658*, Biblioteka Narodowa w Warszawie, f. Biblioteka Czartoryskich w Krakowie, rpis 1352, mikrofilmas nr. 16253, l. 239r.–241r.; W. W. Kojalowicz, *Herbarz rycerstwa W. X. Litewskiego tak zwany compendium czyli o klejnotach albo herbach*, Krakowia, 1897, s. 54. Išsamiau apie tai, žr. A. Baniulytė, Pacai ir Pazzi?..., p. 143–146.

¹⁰⁰ A. Code llo, Pacowie opozycji Jerzego Lubomirskiego, s. 21; A. Code llo, Wydarzenia wojenne na Żmudzi i w Kurlandii 1656–1660, s. 49; A. Code llo, Hegemonia Paców na Litwie..., s. 25.

Kaip liudija vėlesni Lietuvos istorijos tyrinėjimai¹⁰¹, senojo kanclerio išvalgos pasitvirtino, nes naujai paskirtasis LDK kancleris K. Z. Pacas, vadovavęs valstybei ypač sunkiu karų laikotarpiu, tvirtai laikydamas savo rankose valstybės vairą, tęsė tolesnę Radvilų politikos liniją akyiai saugodamas ir rūpindamasis Lietuvos valstybingumu¹⁰². Tačiau dėl to pasikeitė Radvilų santykis su Pacų gimine. Straipsnio pradžioje minėjome LDK kanclerį Albertą Stanislovą Radvilą ir greta jo valstybinių reikalų takais žengusį K. Z. Paco tėvą Steponą Pacą, buvusį Lietuvos žemės išdininką, o vėliau LDK vicekanclerį, o XVII a. viduryje šiuo politiniu lyderiu tapo pastarojo sūnus, jau minėtas LDK kancleris Kristupas Zigmuntas Pacas, greta jo sutinkame artimą A. S. Radvilos giminaitį, sūnėną Mykolą Kazimierą Radvilą, LDK vicekanclerį ir Vilniaus vaivada¹⁰³.

Šis griežtai auklėtas trečiosios Aleksandro Liudviko Radvilos sutuoktinės Lukrecijos Marijos Strozzi¹⁰⁴, kuri 1652–1654 m. laikotarpiu M. K. Radvilą buvo išsivežusi į Italiją, kur jis studijavo Bolonijos universitete¹⁰⁵. Be to, šios kelionės metu septyniolikmetis kunigaikštis lankėsi Venecijoje ir Romoje¹⁰⁶. Greičiausiai pamotės italės vaidmuo bei jo išsilavinimas būtent ir lėmė tai, kad M. K. Radvila ne kartą lankėsi Italijoje ir daug vėliau, tik jau ne dėl asmeninių, bet Respublikos reikalų¹⁰⁷. O 1679–1680 m. M. K. Radvila tapo Respublikos pasiuntiniu prie Šventojo Sosto¹⁰⁸.

Ši M. K. Radvilos pasiuntinybė istoriografijoje yra vertinama gana prieštaringai. Tačiau pastebėtina, kad lenkų istoriografijoje yra akcentuojamas Respublikos karaliaus atstovavimas jo pasiuntinybėje į Vieną ir į Romą¹⁰⁹. Tuo tarpu jau minėto italų

¹⁰¹ Išsamiau apie Pacų giminės indėlį XVII a. Lietuvos valstybingumą žr. G. Sliesoriūnas, *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė vidaus karo išvakarėse: didikų grupuočių kova 1690–1697 m.*, Vilnius, 2000, p. 198, 200–201, 203–205, 282–283; V. Kamuntavičienė, LDK kanclerio Kristupo Zigmanto Paco santykis su Lenkijos ir Lietuvos valstybės valdovais ir jų dvarais, p. 24–36; V. Kamuntavičienė, Lietuvos samprata Kristupo Zigmanto Paco laiškuose: 1646–1660 metai, *Darbai ir dienos*, t. 44: *Senoji Lietuva: Viduramžiai. Renesansas. Barokas*, Kaunas, 2005, p. 167–174.

¹⁰² G. Sliesoriūnas, min. veik., p. 198, 203.

¹⁰³ J. Jaroszek, Radziwił Michał Kazimierz, *PSB*, t. XXX/2, z. 125, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź, 1987, s. 292.

¹⁰⁴ Aleksandras Liudvikas Radvila su trečiąja sutuoktine Lukrecija Marija Strozzi susilaukė dar šešių vaikų: Jono, Pranciškaus, Liudvikos, Eleonoros, mirusios vaikystėje, Cecilijos ir Marijos, žr. ten pat, p. 153, 155.

¹⁰⁵ M. K. Radvila Bolonijoje gyveno kartu su tėvu A. L. Radvila ir savo pamote L. M. Strozzi, žr. ten pat.

¹⁰⁶ Ten pat, p. 154.

¹⁰⁷ Ten pat, p. 297.

¹⁰⁸ Ten pat, p. 298; Išsamiau apie M. K. Radvilos pasiuntinybę 1679–1680 m. žr. J. Jaroszek, *Poselstwo z obediencją Michała Kazimierza Radziwiłła do Rzymu...*, s. 105–119; taip pat G. Platania, *Venimus, vidimus et Deus vicit...*, p. 86–88, 149; G. Platania, „*Rzeczpospolita*“, *Europa e Santa Sede...*, p. 201, 214, 221–225; G. Platania, *Viaggi, mercatura e politica...*, p. 39–40, 130, 132, 142, 145–148.

¹⁰⁹ Z. Wójcik, *Dyplomacja Polska w okresie wojen drugiej połowy XVII w...*, s. 281–284; J. Jaroszek, *Poselstwo z obediencją Michała Kazimierza Radziwiłła...*, s. 105–119.

istoriko G. Platania'os tyrinėjimai atskleidė M. K. Radvilos pasiuntinybės reikšmę Popiežiaus Inocento XI Odescalchi (pontifikatas 1676–1689) rengto karinio aljanso sudarymui kovojant su Otomanų imperija, kai buvo bandoma susitarti tiek su Rusija, tiek ir su Vienos imperatoriškuoju dvaru¹¹⁰. O Pacų giminei šioje karinėje sąjungoje atiteko Respublikos santykių su Rusija sureguliuavimo diplomatinė misija, kurioje jie jau buvo pasireiškę ir turėjo nemažai patirties¹¹¹.

***Silentium obsequiosum* refleksijos Lietuvos diduomenės dvasinėje ir politinėje kultūroje**

Susipažinus su Alberto Vijūko Kojalavičiaus, kuris, kaip jau minėjome, parašė Pacų itališkos kilmės pasakojimą, bibliografija¹¹² ir atidžiau pastudijavus jo veikalų sąrašą, galima aptikti vieną intriguojantį faktą, kad tarp maždaug iki 1655 m. parašytų kūrinių, tokių kaip minėtas „Fasti Radiviliani“, taip pat „Fasti Chodkieviciani“ ar „Fastorum Sapiehanorum“ nėra nė vieno panašaus pobūdžio kūrinio, dedikuoto Pacų giminei¹¹³. Todėl visai natūraliai kyla klausimas, kodėl jėzuitas neskyrė nė vieno kūrinio Pacams, kurie, kaip jau žinoma iš istoriografijos, XVII a. viduryje pamažu ėmė įsitvirtinti Lietuvos politiniame gyvenime ir pasižymėjo kariniais nuopelnais ginant krikščioniškas vertybes, ypač LDK didysis etmonas ir Vilniaus vaivada Mykolas Kazimieras Pacas¹¹⁴, įprasminęs XVII a. antroje pusėje Lietuvoje krikščioniškojo riterio – *Miles Christianus* įvaizdį¹¹⁵.

¹¹⁰ G. Platania, „*Rzeczpospolita*“, *Europa e Santa Sede tra intese ed ostilità*, p. 197–201, 221–225; G. Platania, *Viaggi, mercatura e politica*, p. 130–133, 145–148.

¹¹¹ Iš istoriografijos yra žinoma apie LDK raštininko Jono Kazimiero Paco pasiuntinybę į Maskvą pas carą Aleksejų 1647 m. pab., žr. H. Lulewicz, Pac Jan Kazimierz, *PSB*, t. 24, z. 4, s. 700; J. Wolff, *Pacowie...*, s. 74–75. Išsamiau apie Lietuvos didikų Pacų diplomatinę veiklą žr. Z. Wójcik, *Rzeczpospolita wobec Turcji i Rosji 1674–1679...*, s. 34–228; Z. Wójcik, *Dyplomacja Polska w okresie wojen drugiej połowy XVII w...*, s. 163–330; Z. Wójcik, *Pacowie wobec kandydatury rosyjskiej na tron Polski w latach 1668–1669...*, s. 144–150; Z. Wójcik, *Wielkie Księstwo Litewskie wobec Szwecji, Rosji...*, s. 586–589.

¹¹² Pagal: D. Antanavičius, Alberto Vijūko-Kojalavičiaus spausdintų knygų bibliografija: mitai ir tikrovė, A. Vijūkas-Kojalavičius, *Lietuvos istorijos įvairenybės*, 2 dalis: *Įvairenybės apie Bažnyčios būklę Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštijoje*, sudarė D. Kuolys, Vilnius, 2004, p. 277–291; K. Estreicheris, *Bibliografia Polska*, t. 19, s. 399–405; W. Dworzaczek, Kojalowicz Wijuk Wojciech, *PSB*, t. XIII/1, z. 56, Wrocław-Warszawa-Kraków, 1967, s. 270–272.

¹¹³ Ten pat.

¹¹⁴ Apie LDK didžiojo etmono M. K. Paco karinius nuopelnus žr. E. Ulčinaitė, Lotyniškoji literatūra, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra: tyrinėjimai ir vaizdai*, sudarė V. Ališauskas, L. Jovaiša, M. Paknys, R. Petrauskas, E. Raila, Vilnius, 2001, p. 310.

¹¹⁵ A. Baniulytė, *Pacai ar Pazzi?*..., p. 153–154; A. Baniulytė, *Itališkieji Pacų ryšiai XVII a. antroje pusėje ir LDK miestų dailė*, *Dailės istorijos studijos*, t. 2: *Dailė LDK miestuose: poreikiai ir užsąkymai*, sudarė A. Paliušytė, Vilnius, 2006, p. 94–98.

Be jokios abejonės, Kojalavičiaus apsisprendimą galėjo sąlygoti įvairios priežastys. Tai galėjo nulemti Pacų religinė patirtis, daugiau susijusi su Kamaldulių ordinu¹¹⁶. Dėl tos priežasties „Annales Camaldulenses“¹¹⁷ propagavo ne tik Pacų „giminystės“ ryšius su Florencijos patricijais Pazzi¹¹⁸, bet taip pat aukštino šių didikų nuopelnus Katalikų bažnyčiai. Beje, Kamaldulių ordino plėtra Lenkijos–Lietuvos valstybėje Vazų valdymo laikotarpiu tiesiog akivaizdi¹¹⁹. Galėjo būti šiokios tokios konkurencijos tarp šių religinių ordinų. Todėl Pacai, rėmę kamaldulių įsitvirtinimą Lietuvoje, galėjo nedominti jėzuito Kojalavičiaus.

Vienas iš tokių religinių aspektų, įnešusių tam tikros skirties tarp Jėzuitų ir Kamaldulių ordino, galėjo būti Bažnyčios unija Lenkijos–Lietuvos valstybėje, kurią visuomet rėmė ir propagavo Jėzuitų ordinas¹²⁰, jos šalininkas taip pat buvo ir Kojalavičius¹²¹. Tuo tarpu 1648 m. kilus kazokų maištui ir karui su Maskva (1655–1667 m.), bažnytinės unijos idėja, įgavusi politinį aspektą, sukėlė aršią dvasininkų polemiką ir net ginkluotus konfliktus¹²². Tuo metu Bažnyčios unijos idėją Roma vertino gana atsargiai¹²³. Todėl popiežiaus nuncijus, Kamaldulių kongregacijos globėjas, kardinolas

¹¹⁶ Kaip jau minėjome, Žemaičių vyskupas (1609–1619), Vilniaus sufraganas ir kanauninkas Mikalojus Pacas palaikė ryšius su kamalduliais Italijoje. Pats savu noru yra atsisakęs aukštų pareigų ir įstojęs į Rua kamaldulių vienuolyną prie Paduvos, kur ilgą laiką ėjo prioro pareigas ir ten po savo mirties buvo palaidotas, žr. H. Kairiūkštytė-Jacinienė, *Pažaislis, Baroko vienuolynas Lietuvoje*, iš vokiečių k. vertė N. Žvirgzdienė, A. Motiejūnas, J. Ludavičienė, I. Katilienė, Vilnius, 2001. Tai lėmė, kad jo giminaitis LDK kancleris Kristupas Zigmuntas Pacas popiežiaus Aleksandro VII 1661 m. liepos 30 d. išleista bule didžiajam kancleriui suteikė leidimą steigti kamaldulių vienuolyną Pažaislyje, žr. ten pat, p. 25.

¹¹⁷ G. B. Mitarelli e A. Costadoni, *Annales Camaldulenses ordinis Sancti Benedicti quibus plura interseruntur tum ceteras Italico-monasticas res, tum historiam ecclesiasticam remque diplomaticam illustrantia. D. Johanne-Benedicto Mitarelli & D. Anselmo Costadoni*, t. 8, *Tomus octavus. complectens res gestas ab anno Christi 1515. ad annum 1744*, Venetiis, 1784.

¹¹⁸ Ten pat, p. 373.

¹¹⁹ Pirmasis kamaldulių ordino vienuolynas Lenkijos–Lietuvos valstybėje buvo įsteigtas 1605 m. Biełanuose, netoli Krokuvos, žr. S. Litak, *Czas wielkich reform, Chrześcijaństwo w Polsce*, oprac. J. Kłoczowski, Lublin, 1981, s. 136; apie Kamaldulių ordino plėtrą XVII a. antroje pusėje Lietuvoje (Pažaislyje ir Vygriuose) žr. L. Šinkūnaitė, Baroko pilnatis Pažaislio vienuolyno ansamblyje, *Darbai ir dienos*, t. 26: *Lietuvos dailė: kryptys ir srovės*, Kaunas, 2001, p. 27, nuor. 16; taip pat *Krikščionybės Lietuvoje istorija*, sudarė V. Ališauskas, Vilnius, 2006, p. 280.

¹²⁰ Išsamiau apie Bažnyčios uniją XVI–XVII a. žr. ten pat, p. 218–245; J. Jonynas, *Bažnytinė unija*, Kaunas, 1934, p. 3–11.

¹²¹ A. V. Kojalavičiaus požiūris į Bažnyčios uniją atsiskleidžia jo tekstuose, žr. A. Vijūkas-Kojalavičius, *Lietuvos istorijos įvairenybės*, 2 dalis, p. 51–55; išsamiau apie tai žr. O. Daukšienė, „Discors Concordia“ XVII a. jėzuitų kūryboje: teorinės prielaidos ir raiška, *Literatūra*, Nr. 48 (7), 2006, p. 64–66.

¹²² Apie Unitų bažnyčią XVII a. viduryje žr. *Krikščionybės Lietuvoje istorija*, p. 285–288; A. Mironowicz, *Prawosławie i unia za panowania Jana Kazimierza*, Białystok, 1996, s. 130–236.

¹²³ *Krikščionybės Lietuvoje istorija*, p. 285–293.

Pietro Vidoni¹²⁴, tuo neramiu laikotarpiu rūpinęsis katalikybės reikalais šiame regione, pasisakė prieš caro Aleksėjaus kandidatūrą į Respublikos sostą ir dėjo visas pastangas sureguliuoti kilčius konfliktus tarp unitų ir disunitų¹²⁵.

Tačiau yra ir kitas šio reikalo aspektas. Tiek lenkų, tiek lietuvių istoriografijoje nutylima apie Katalikų bažnyčioje XVII a. vykusius religinius sąjūdžius ir jų poveikį politiniam Lenkijos–Lietuvos valstybės gyvenimui, kaip pavyzdžiui, kvietizmas, jau minėtas galikanizmas, vyravęs Prancūzijoje XVII a., ar jansenizmo dvasinis judėjimas, kilęs taip pat Prancūzijoje XVII a. pradžioje¹²⁶. Šis religinio atgimimo sąjūdis, susiformavęs kaip Baroko epochos kontrreformacijos pasekmė, buvo laikomas viena iš Katalikų bažnyčios erezijų, tačiau turėjo labai daug šalininkų vienuolynuose ir tarp vyskupų, taip pat buvo plačiai paplitusi aristokratijos sluoksniuose ir tarp intelektualų¹²⁷.

Jansenistai pasisakė prieš racionalią ir loginę filosofiją, atgaivindami šv. Augustino teologinę sampratą, teikdami pirmenybę Šventajam Raštui ir Bažnyčios tėvams. Jie norėjo į krikščionišką gyvenimą įvesti ankstyvųjų krikščionių papročių griežtumą ir demokratinę Bažnyčios santvarką¹²⁸, aštriai kritikavo Jėzuitų ordiną už moralinę teologiją, kurią laikė patogia ir pasaulietiška morale, bei jų atgailos praktika¹²⁹. Tačiau šis dvasinis judėjimas, atsiradęs katalikiškojo atgimimo metu, buvo ne vien teologinė diskusija, greitai ji virto visuomenine pasaulėžiūra, tapusia reakcija prieš XVII a. būdingą barokinį gyvenimo supratimą¹³⁰.

¹²⁴ Pietro Vidoni (1610 XI 18–1681 I 05), popiežiaus nuncijus Lenkijoje 1652–1660, nuo 1660 m. kardinolas ir Kamaldulių ordino globėjas, nuo 1676 m. rugpjūčio 21 d. Lenkijos Karalystės globėjas, žr. *ANP*, t. 1: *De fontibus eorumque investigatione et editionibus instructionem et editionem nuntiorum series chronologica*, ed. H. D. Wojtyška, Romae, 1990, p. 261–262; taip pat G. Platania, *Venimus, vidimus et Deus vicit...*, p. 266.

¹²⁵ G. Platania, „*Rzeczpospolita*“, *Europa e Santa Sede...*, p. 62–72; A. Mironowicz, min. veik, p. 155–189.

¹²⁶ Šio religinio judėjimo pradininkas buvo olandų teologas Ipro vyskupas Cornelius Jansenius (1585–1638). Pagrindinės tikėjimo dogmos išdėstytos jo trijų tomų veikale *Augustinus seu doctrina St. Augustini de humanae naturae sanitate, aegritudine, medicina adversus Pelagianos et Massilienses*, išleistoje 1640 m. žr. G. Platania, „*Rzeczpospolita*“, *Europa e Santa Sede...*, p. 43; J. Lenzenweger [et al.], *Katalikų Bažnyčios istorija*, p. 102–103; *Krikščionybės istorija*, red. T. Dowley, Vilnius, 2000, p. 540; L. T. Melgar Gil, *Popiežių istorija...*, p. 383; *Lietuvių enciklopedija*, t. IX, p. 288.

¹²⁷ J. Lenzenweger [et al.], *Katalikų Bažnyčios istorija*, p. 103; H. Vorgrimler, *Naujasis teologijos žodynas*, Kaunas, 2003, p. 243; *Istorijos žodynas*, p. 182.

¹²⁸ Tai yra pasauliečių bendradarbiavimas teologinėje ir bažnytinėje diskusijoje, tiesioginis Biblijos prieinamumas bei moterų vertės Bažnyčioje „padidinimas“, pagal H. Vorgrimler, *Naujasis teologijos žodynas*, p. 243; *Lietuvių enciklopedija*, t. IX, p. 288.

¹²⁹ J. Lenzenweger [et al.], *Katalikų Bažnyčios istorija*, p. 103; H. Vorgrimler, *Naujasis teologijos žodynas*, p. 243; *Lietuvių enciklopedija*, t. IX, p. 288–289; *Krikščionybės istorija*, p. 540.

¹³⁰ *Istorijos žodynas*, p. 182; *Lietuvių enciklopedija*, t. IX, p. 288–289.

O svarbiausia, jansenistai pasisakė prieš absoliutizmą, todėl karalius Liudvikas XIV laikė juos opozicija. 1710 m. jis įsakė nugriauti Port-Rojalio cistersų vienuolyną (*Port-Royal des Champs*), kuris buvo laikomas jansenistų centru¹³¹. Prancūzijos kardinolas Richelieu jansenistus ir jų šalininkus persekiojo, o kardinolas Mazzarini dėjo visas pastangas Romoje, kad šis religinis sąjūdis būtų pasmerktas¹³². Jis buvo išplitęs ir kitose šalyse, pavyzdžiui, Nyderlanduose, kur nuo 1724 m. ėmė veikti Utrechto bažnyčia¹³³, arba Italijoje, kur 1786 m. jansenizmas privertė surengti Pistojos sinodą¹³⁴. Tačiau charakteringa, kad Italijoje jansenizmas turėjo ne vien teologinį, bet įgavo ir stiprų politinį aspektą, nukreiptą prieš Prancūzijos stiprėjimą bei jos tikslus daryti kuo didesnę įtaką Bažnyčiai ir apriboti popiežiaus valdžią¹³⁵.

Dėl šios priežasties atsirasdavo tokių paradoksų, kad įtakingi Bažnyčios hierarchai, patys priklausydami Jėzuitų ordinui, palaikydavo savo teologinių diskusijų oponentus – jansenistus. Pavyzdžiui, popiežiaus sekretorius jėzuitas Agostino Favoriti visiškai nedvejodamas rėmė jansenistus prieš Liudviką XIV, palaikomą Prancūzijos dvasininkų ir kanonistų, propagavusių galikanizmą¹³⁶. O tai reiškė, kaip jau minėjome, jog Prancūzijos karalius siekė, kad valstybė galėtų veikti Bažnyčios reikalus bei stengėsi kiek įmanoma apriboti popiežiaus valdžią¹³⁷. Tačiau karaliaus Liudviko XIV šalininkai niekaip negalėjo užsipulti ir apkaltinti Favoriti, įtakingo Romos kurijos asmens, palaikant jansenistus, nes šis pats buvo jėzuitas. Iš apmaudo jie viso labo platino įvairias kandžias satyras ir paskvilius¹³⁸.

Juo labiau, kad pats popiežius Aleksandras VII Chigi taip pat buvo Prancūzijos kardinolo Mazzarini nuolat įtarinėjamas ir užsipuolamas¹³⁹. Jau vien todėl, kad Romoje tuo metu slapstėsi iš kalėjimo pabėgęs kardinolas Recas (Retz), buvęs mirtinas Mazzarini priešas, dėl savo ryšių su jansenistais¹⁴⁰. Santykiai tarp Aleksandro VII ir Prancūzijos buvo itin įtempti. Popiežių palaikė ir guodė tik Švedijos karalienės Kristi-

¹³¹ J. Lenzenweger [et al.], *Katalikų Bažnyčios istorija*, p. 103.

¹³² Ten pat.

¹³³ Ten pat, p. 104.

¹³⁴ H. Vorgrimler, *Naujasios teologijos žodynas*, p. 243.

¹³⁵ J. Lenzenweger [et al.], *Katalikų Bažnyčios istorija*, p. 104.

¹³⁶ R. Contrino, Favoriti Agostino, *Dizionario biografico degli italiani*, vol. 45, Roma, 1995, p. 479–480.

¹³⁷ J. Lenzenweger [et al.], *Katalikų Bažnyčios istorija*, p. 104.

¹³⁸ R. Contrino, Favoriti Agostino, p. 479–480.

¹³⁹ L. Pastor, *Storia dei Papi: dalla fine del Medio Evo*, vol. XIV: *Storia dei Papi nel periodo dell'Assolutismo dall'elezione di Innocenzo X sino alla morte di Innocenzo XII (1644–1700)*, parte I: *Innocenzo X, Alessandro VII, Clemente IX, Clemente X (1644–1676)*, versione italiana di Pio Cenci, Roma, 1932, p. 367–368; J. Lenzenweger [et al.], *Katalikų Bažnyčios istorija*, p. 91.

¹⁴⁰ Ten pat; L. Pastor, min. veik, p. 367.

nos perėjimas į Katalikų bažnyčią. Ji, atsisakiusi sosto, 1655 m. lapkričio 2 d. Insbroke paskelbė išpažįstanti katalikybę ir išvyko į Romą¹⁴¹. Su ja po kelių dešimtmečių, 1677 ir 1680 m. pasiuntinybės metu, Mykolas Kazimieras Radvila susitiko Romoje „prie keturių akių“¹⁴².

Iš tiesų dvasinį judėjimą, artimą kalvinizmui, nors jansenistai visuomet save laikė katalikais¹⁴³, dėl kai kurių teologinių tezių smerkė visi XVII a. popiežiai: Inocentas X, minėtas Aleksandras VII, Klemensas IX, Klemensas X, Inocentas XI¹⁴⁴. Tačiau visi jie kovojo prieš Liudviko XIV absoliutizmą¹⁴⁵, ypač Inocentas XI Odescalchi, dar vadintas *padre dei poveri* – vargšų tėvu¹⁴⁶. Tad jansenizmo dvasinis sąjūdis, įgavęs politinį atspalvį kovojant su Liudviko XIV absoliutizmu¹⁴⁷, buvo naudingas pačiam pontifikatui diskusijoje dėl Bažnyčios įtakos valstybei su kitu teologiniu judėjimu, jau minėtu galikanizmu¹⁴⁸. Todėl šis religinis sąjūdis, laikęsis *silentium obsequiosum*¹⁴⁹ – pagarbaus tylėjimo, neteko savo politinės reikšmės¹⁵⁰ ir buvo uždraustas tik 1705 m. popiežiaus Klemenso XI¹⁵¹.

¹⁴¹ J. Lenzenweger [et al.], *Katalikų Bažnyčios istorija*, p. 91; G. Platania, *Viaggi, mercatura e politica...*, p. 73.

¹⁴² J. Jaroszuk, Radziwiłł Michał Kazimierz, *PSB*, t. XXX/2, z. 125, s. 297; G. Platania, *Venimus, vidimus et Deus vicit...*, p. 88–89.

¹⁴³ L. T. Melgar Gil, *Popiežių istorija...*, p. 383; *Istorijos žodynas*, p. 182.

¹⁴⁴ J. Lenzenweger [et al.], *Katalikų Bažnyčios istorija*, p. 103–104; L. T. Melgar Gil, *Popiežių istorija...*, p. 382–388; Popiežius Aleksandras VIII (1689–1691), smerkęs jansenizmą ir kvietizmą, buvo pasmerkęs taip pat ir vieną jėzuitų teiginį, „pagal kurį žmogus, nepažįstantis Dievo, negali padaryti mirtinos nuodėmės“, žr. ten pat, p. 389. Tuo tarpu popiežių Inocentą XI, nors ir jėzuitų išauklėtą, siekiant paskelbti palaimintuoju po jo mirties 1689 m. rugpjūčio 12 d. Prancūzijos kardinolai apkaltino jansenizmu ir neleido to padaryti iki pat 1956 m., kai jį beatifikavo popiežius Pijus XII, žr. ten pat, p. 387–389.

¹⁴⁵ R. Contrino, Favoriti Agostino, p. 479; L. T. Melgar Gil, *Popiežių istorija...*, p. 388.

¹⁴⁶ L. T. Melgar Gil, *Popiežių istorija...*, p. 388.

¹⁴⁷ Ten pat, p. 388.

¹⁴⁸ Išsamiau apie galikanizmą žr. J. Lenzenweger [et al.], *Katalikų Bažnyčios istorija*, p. 104–105; R. Contrino, Favoriti Agostino, p. 479.

¹⁴⁹ Kai popiežius Inocentas X 1653 m. gegužės 31 d. išleidęs bulę *Cum occasione* pasmerkė penkias jansenizmo tezes kaip eretiškas. Jansenistai pripažino popiežiaus pasmerkimą, tačiau neigė, kad Jansenas (jansenizmo įkūrėjas Iperno vyskupas Cornelius Jansenius) būtų tokius teiginius skelbęs. Todėl jansenistai nesijautė pasmerkimo paliesti ir nutarė jį apeiti, nesipriešindami popiežiui ir tylėdami, žr. G. Platania, „*Rzeczpospolita*“, *Europa e Santa Sede...*, p. 52; J. Lenzenweger [et al.], *Katalikų Bažnyčios istorija*, p. 103; *Lietuvių enciklopedija*, t. IX, p. 288; H. Vorgrimler, *Naujasis teologijos žodynas*, p. 243; *Krikščionybės istorija*, p. 540.

¹⁵⁰ Blaise Pascalis apie 1656 m. paskelbė „Laiškus iš provincijos“, kurie yra laikomi satyros šedevru, parašytu remiantis jansenistų siekais įtvirtinti Katalikų Bažnyčioje Augustino malonės doktriną, žr. J. Lenzenweger [et al.], *Katalikų Bažnyčios istorija*, p. 103; *Krikščionybės istorija*, p. 532.

¹⁵¹ J. Lenzenweger [et al.], *Katalikų Bažnyčios istorija*, p. 103. Nepaisant jansenizmo panaikinimo, jo įtaka per B. Paskalio ir S. Kierkegaardo veikalus jaučiama taip pat vėlesnių laikų religinėje bei filosofinėje (modernizmo, egzistencializmo) mintyje, žr. H. Vorgrimler, *Naujasis teologijos žodynas*, p. 243; *Lietuvių enciklopedija*, t. IX, p. 288–289; *Krikščionybės istorija*, p. 532.

Žinant, kad XVII a. Respublikoje buvo itin suvešėjusi oligarchija, kai visos valstybės valdymo sferos bei jos visuomenė priklausė nuo įtakingų magnatų valios ir sprendimų¹⁵², sunku įsivaizduoti, kad tuo metu Lietuvos didikai būtų galėję persiimti moralinį rigorizmą skatinančiu dvasiniu sąjūdžiu. Be to, kaip žinoma, išsilavinimą jie dažniausiai įgydavo Vilniaus jėzuitų kolegijos aukštojoje mokykloje, Akademijoje ir Universitete¹⁵³. Apskritai, italų istoriko G. Platania'os teigimu, Lenkijos–Lietuvos valstybėje Jansenijaus dvasinis sąjūdis išplisti, kaip kitose Europos valstybėse, neturėjo galimybių¹⁵⁴.

Vis dėlto į Lenkijos–Lietuvos valstybę atitekėjusi itališkos kilmės prancūzė Marija Liudvika Gonzaga Nevers į karališkąjį dvarą atnešė to laikotarpio prancūziškos kultūros madas ir dvasią¹⁵⁵, taigi tuo pačiu ir Kornelijaus Jansenijaus mokymą¹⁵⁶. Marija Liudvika buvo išlavinta Port Rojaliao cistersų vienuolynui būdinga jansenizmo ideologo Saint-Cyran'o¹⁵⁷ dvasine literatūra, išleista jo pasekėjo Roberto Arnauld d'Andilly (1588–1674)¹⁵⁸. Be to, ji palaikė artimus ryšius nuolat susirašinėdama su Port Rojaliao vienuolyno abate Marie Angélique Arnauld (1591–1661), iki jos atvykimo į Respubliką buvusią asmenine nuodėmklause¹⁵⁹.

Marija Liudvika, įkvėpta naujojo dvasinio sąjūdžio, buvo suinteresuota teologinių tekstų, kuriuos Roma laikė eretiškais, skleidimu taip pat ir Respublikoje, ypač Saint-Cyran'o idėjų tęsėjo Antoine'o Arnauld'o, jaunesniojo Port-Rojaliao abatės brolio¹⁶⁰, „*Livre de la fréquente communion*“ (1643) išleidimu¹⁶¹. Be jokios abejonės, šio

¹⁵² J. Tazbir, *La République nobiliaire et le monde. Etudes sur l'histoire de la culture polonaise à l'époque du baroque*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź, p. 9–27.

¹⁵³ *Academia et Universitas Vilnensis Societatis Iesu*, iš Jėzuitų kolegijos, įkurtos 1570, perorganizuota 1579 m. Pagal: E. Ulčinaitė ir A. Jovaišas, *Lietuvių literatūros istorija, XIII–XVIII amžiai*, Vilnius, 2003, p. 248; I. Vaišvilaitė, Vilniaus Šventųjų Apaštalų Petro ir Povilo bažnyčios dekoravimo programa, *Dailė: Acta academiae artium Vilnensis / Vilniaus dailės akademijos darbai* (toliau – *VDA darbai*), Nr. 21: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės barokas: formos, įtakos, kryptys*, Vilnius, 2001, p. 29.

¹⁵⁴ G. Platania, „*Rzeczpospolita*“, *Europa e Santa Sede...*, p. 52–53.

¹⁵⁵ Išsamiau apie tai P. Des Noyers *Portafolio królowej Maryi Ludwiki...*; taip pat K. Targosz, *Uczony dwór Ludwiki Marii Gonzagi (1646–1667)*, Wrocław, 1975; B. Fabiani, *Warszawski dwór Ludwiki Marii*, Warszawa, 1976.

¹⁵⁶ G. Platania, „*Rzeczpospolita*“, *Europa e Santa Sede...*, p. 43.

¹⁵⁷ Po Kornelijaus Jansenijaus mirties 1638 m. jansenizmo ideologu tapo jo artimas draugas Jean'as Duvergier (m. 1643), dažniausiai vadinamas *l'Abbé de Saint-Cyran* – Sen Sirano abatu, žr. J. Lenzenweger [et al.], *Katalikų Bažnyčios istorija*, p. 102.

¹⁵⁸ Ten pat, p. 103; G. Platania, „*Rzeczpospolita*“, *Europa e Santa Sede...*, p. 44.

¹⁵⁹ Ten pat.

¹⁶⁰ J. Lenzenweger [et al.], *Katalikų Bažnyčios istorija*, p. 103; G. Platania, „*Rzeczpospolita*“, *Europa e Santa Sede...*, p. 44.

¹⁶¹ Ten pat.

teologinio veikalo publikavimas susidūrė su akyla Sant'Offizio Kongregacijos (*La Congregazione del Sant'Offizio*) cenzūra taip pat ir Lenkijos–Lietuvos valstybėje¹⁶². Tačiau Arnauld'o veikalas vis dėlto buvo išverstas ir išleistas Vilniaus vyskupo Abraomo Vainos ir Gniezno arkivyskupo Maciejaus Lubieńskiego pritarimu ir suteikus tam leidimą¹⁶³.

Tad šis religinis sąjūdis vis dėlto pasiekė ir Respublikos diduomenę, kuri palankiai žiūrėjo į jansenizmo tezes. Tai sukėlė didelį Jono Kazimiero susirūpinimą. Todėl karalius per nuncijų Giovanni de Torres kreipėsi į Romą teiraudamasis, kaip jam reiktų tokiu atveju pasielgti¹⁶⁴. Juo labiau, kad šiomis idėjomis buvo persiėmę daugelis Marijos Liudvikos aplinkos dvariškių, pavyzdžiui, François'as Des Noyers'as – asmeninis karalienės sekretorius ir patikėtinis, vykęs į Port-Royalį su tikslu nuvežti laišką nuo Marijos Liudvikos, skirtą dvasiniams bendražygiams¹⁶⁵. Sudėtinga pasakyti, kiek šis dvasinis sąjūdis buvo paplitęs, nes Respublikoje prieš Jansenijaus mokymą iš tiesų vyko tikras „kryžiaus žygis“, ypač popiežiui Inocentui X 1653 m. pasmerkus jansenizmą¹⁶⁶.

Tačiau remiantis ne teologiniu, bet „itališkuoju“ politiniu šio dvasinio sąjūdžio aspektu, kuris, kaip minėjome, pasisakė prieš Liudviko XIV absoliutizmą, bei prisiminus aukščiau minėtą jėzuito A. Favoriti, akivaizdžiai palaikiusio jansenistus, pavyzdį, visa tai priverčia susimąstyti ir daug atidžiau pažvelgti į Baroko epochos Lietuvos diduomenės gyvenimą ir jų politinę veiklą. Todėl vadovaujantis šiuo požiūriu nejučiom akys nukrypsta į Lietuvos didikų Pacų giminę, kurių politinė karjera klostėsi gana sėkmingai ne be karalienės Marijos Liudvikos paramos¹⁶⁷, o ypač dėmesį patraukia LDK didžiojo etmono Mykolo Kazimiero Paco asmuo ir jo politinė veikla.

Ši iškili XVII a. antrosios pusės Lietuvos politinė figūra buvo viena įtakingiausių to laikotarpio asmenybių visoje Respublikoje. M. K. Pacas pasižymėjo giliu religingumu¹⁶⁸, santūriu gyvenimu¹⁶⁹ bei ūmiu ir sudėtingu charakteriu, dėl kurio jo giminaitis

¹⁶² Ten pat, p. 44–47.

¹⁶³ Ten pat, p. 44.

¹⁶⁴ Ten pat, p. 59–60.

¹⁶⁵ Ten pat, p. 54.

¹⁶⁶ Ten pat, p. 52.

¹⁶⁷ Pagal Prancūzijos pasiuntinio Respublikoje Caillet atsiminimus, karalienė Marija Liudvika buvo ypač palanki LDK kancleriui K. Z. Pacui, žr. K. Waliszewski, *Polsko-Francuzkie stosunki...*, s. 256; B. Fabiani, *Warszawski dwór Ludwiki Marii*, s. 55–56.

¹⁶⁸ Apie LDK didžiojo etmono M. K. Paco religinę sampratą žr. A. Baniulytė, Lietuvos didikų Pacų ryšiai su Medičiais XVII a. antroje pusėje, *Lietuvos istorijos metraštis*, 2002/2, Vilnius, 2004, p. 51–54; A. Baniulytė, *Lietuvos didikų Pacų itališkųjų ryšių kultūriniai kontekstai XVII a. antroje pusėje*. Daktaro disertacija, Kaunas, 2006, p. 124–137.

¹⁶⁹ Tai liudija LDK didžiojo etmono M. K. Paco testamentas sudarytas 1675 m. liepos 4 d. Žr. *MAB RS*, f. 273, b. 2426. Išsamiau apie M. K. Paco asmenį ir jo fundacijas, žr. I. Vaišvilaitė, min. veik., p. 28.

LDK kancleris Kristupas Zigmantas Pacas jo net truputį privengdavo¹⁷⁰. LDK didysis etmonas buvo nevedęs¹⁷¹, o visus savo turtus skyrė Katalikų bažnyčiai¹⁷², išdabindamas ją rafinuočiausio meno architektūrinėmis fundacijomis. Vienas išpūdingiausių Lietuvos Baroko statinių yra Šv. Petro ir Povilo bažnyčia, kurią jis pastatė atsidėkodamas Dievui, padėjusiam jam išvaduoti kraštą nuo kazokų ir maskvėnų¹⁷³. Kaip jis pats savo testamente teigė, „nepaisydamas savo silpnos sveikatos, savo paties krūtine ir krauju gyniau mieląją savo Tėvynę kartu su Lietuvos riteriais“¹⁷⁴.

Visa Šv. Petro ir Povilo bažnyčios interjero ikonografinė programa, reprezentuojanti barokinį *theatrum sacrum*¹⁷⁵, aiškiai liudija *Miles Christianus* įvaizdį, kurį, kaip minėjome, XVII a. antroje pusėje įkūnijo M. K. Paco asmuo¹⁷⁶. Tačiau būtina pastebėti, kad pats LDK didysis etmonas rūpinosi šios bažnyčios dekoru¹⁷⁷, taigi jos ikonografija atspindi fundatoriaus pasaulėžiūrą ir santykį su religija¹⁷⁸. Šv. Petro ir Povilo bažnyčios dekore pavaizduotos scenos iš Naujojo Testamento tampa pirminiu ikonografiniu šaltiniu „Biblija neraštingiesiems“ ir nuoroda į Šventąjį Raštą¹⁷⁹.

Be to, idėjinėje bažnyčios programoje ypač akcentuojama šv. Augustino asmens reikšmė: šv. Augustino koplyčia ir kupolo būgne esanti šv. Augustino figūra. Tuo tarpu centrinės navos šonuose išdėstytos scenos su Romos šventaisiais iš pirmųjų krikščionių istorijos¹⁸⁰. Kaip pastebi meno istorijos tyrinėtoja Irena Vaišvilaitė, neiprastai atrodo

¹⁷⁰ Istorikas V. Trumpa, apibūdindamas LDK didįjį etmoną M. K. Pacą kaip ūmų ir keistą žmogų, remiasi prancūziškų šaltinių nurodoma leksika *brusque et bisare*, žr. V. Trumpa, Paskutiniai V. Gosiausko metai, p. 50.

¹⁷¹ I. Vaišvilaitė, min. veik., p. 29.

¹⁷² D. Kuolys, *Asmuo, tauta, valstybė...*, p. 152.

¹⁷³ I. Vaišvilaitė, min. veik., p. 28; A. Baniulytė, Itališkieji Pacų ryšiai XVII a. antroje pusėje ir LDK miestų dailė, p. 94.

¹⁷⁴ *MAB RS*, f. 273, b. 2426. l. 4. Naudotasi M. K. Paco testamento nuorašo vertimu.

¹⁷⁵ A. Mašliński teigimu, Šv. Petro ir Povilo bažnyčios ikonografinė programa, sukurta gausia stiuko lipdyba, yra unikalus fenomenas visame Europos barokiniame mene, žr. A. Mašliński, *Barok–sztuka przeciwieństw w syntezie artystycznej*, *Studia nad sztuką Renesansu i Baroku*, t. I, pod redakcją A. Mašlińskiego, Lublin, 1989, s. 27.

¹⁷⁶ Išsamiau apie Šv. Petro ir Povilo bažnyčios dekoro programą žr. I. Vaišvilaitė, min. veik., p. 27–34; S. Samuolienė, Vilniaus Šv. Petro ir Povilo bažnyčios ikonografija, *VDA darbai*, Nr. 21, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės barokas...*, p. 35–42; S. Samalavičius, A. Samalavičius, *Vilniaus Šv. Petro ir Povilo bažnyčia*, Vilnius, 1998, p. 64–147.

¹⁷⁷ I. Vaišvilaitė, min. veik., p. 27; S. Samuolienė, Vilniaus Šv. Petro ir Povilo bažnyčios ikonografija, p. 35; M. Paknys, *Mecenatystės reiškinys XVII a. LDK: Bažnytinės architektūros užsakymai*, Vilnius, 2003, p. 104.

¹⁷⁸ I. Vaišvilaitė, min. veik., p. 27.

¹⁷⁹ Ten pat, p. 31–32; R. Krasauskas, Katalikų Bažnyčios silpnėjimas ir atsigavimas XVI–XVII amžiuje, p. 196–199.

¹⁸⁰ S. Samuolienė, Vilniaus Šv. Petro ir Povilo bažnyčios ikonografija, p. 36, 39.

aukščiau nei evangelistų kupolo būgne išdėstytos keturios Bažnyčios Tėvų – šventųjų Jeronimo, Ambraziejaus, Augustino bei Grigaliaus Didžiojo skulptūros¹⁸¹, kurios „kaip stulpai palaikė popiežiaus bažnyčios aktyviają teologiją – šv. Petro sostą“¹⁸² sudėtingu teologinių diskusijų Baroko epochos laikotarpiu. Tad neabejotina, kad visa Šv. Petro ir Povilo bažnyčios dekoru programa atspindi Bažnyčios nuostatas to meto aktualių teologinių diskusijų atžvilgiu bei liudija M. K. Paco dvasinio ryšio artimumą XVII a. būdingam potridentiniam religiniam sąjūdžiui, nors istoriografijoje tai dažniausiai siejama tik su Laterano kanauninkų augustinų ordinu¹⁸³.

Popiežių Klemenso IX, prie kurio buvo pradėta bažnyčios statyba (1668–1669 m.), ir Inocento XI, prie kurio statyba buvo užbaigta (1684 m.), reljefiniai atvaizdai presbiterijos skliaute bei pagrindinę vietą altoriaus erdvėje užimanti Romos Šv. Petro bazilikai būdinga Lorenzo Bernini Triumfuojančios Bažnyčios idėjinė programa¹⁸⁴ akcentuoja LDK didžiojo etmono M. K. Paco, kaip ir visos Pacų giminės, dvasinių ryšių su „amžinuoju miestu Roma“¹⁸⁵. Visa Šv. Petro ir Povilo bažnyčios Antakalnyje interjero ikonografinė programa atskleidė ne tik fundatoriaus pasaulėžiūrą bei jo riteriškus nuopelnus Katalikų bažnyčiai, bet taip pat aiškiai išskėlė Popiežiaus instituciją bei akcentavo „popiežiaus valdžią, kuri yra tiesiai iš Dievo“¹⁸⁶, prieš Pontifikato oponentus, siekusius šią valdžią apriboti¹⁸⁷.

Egregia Pacis, Bellique decora, que clarissimam Excellentiae Vestra Familiam exornant, et merita, quae... (Garbingoji Taika apvainikuoja Karą, ir todėl ją išaukština bei jai nusipelno garsiausioji Jūsų Šeimos Kilnybė...) – kreipėsi minėtasis A. Fa-

¹⁸¹ I. Vaišvilaitė, min. veik., p. 32; S. Samuolienė, Vilniaus Šv. Petro ir Povilo bažnyčios ikonografija, p. 36. Apie evangelistų ir keturių Bažnyčios tėvų vaizdavimą ikonografijoje, žr. *Krikščioniškosios ikonografijos žodynas*, sudarė D. Ramonienė, Vilnius, 1997, p. 155–156.

¹⁸² S. Samuolienė, Vilniaus Šv. Petro ir Povilo bažnyčios ikonografija, p. 36.

¹⁸³ I. Vaišvilaitė, min. veik., p. 27; S. Samuolienė, Vilniaus Šv. Petro ir Povilo bažnyčios ikonografija, p. 35.

¹⁸⁴ S. Samuolienė, Vilniaus Šv. Petro ir Povilo bažnyčios ikonografija, p. 36–39; S. Samalavičius, A. Samalavičius, *Vilniaus Šv. Petro ir Povilo bažnyčia*, p. 153. Išsamiau apie analogijas su Šv. Petro bazilika Romoje žr. I. Vaišvilaitė, min. veik., p. 31–34.

¹⁸⁵ S. Samuolienė, Vilniaus Šv. Petro ir Povilo bažnyčios ikonografija, p. 39.

¹⁸⁶ I. Vaišvilaitė, min. veik., p. 31.

¹⁸⁷ Liudvikas XIV buvo sušaukęs neeilinį dvasininkų susirinkimą, kuris 1682 m. kovo 19 d. vienbalsiai priėmė kardinolo Bossueto parengtus *galikoniškuosius straipsnius*, pagal kuriuos civilinė valdžia savarankiškai gali spręsti pasaulietinius reikalus. Susirinkimas laikomas viršesniu už popiežių, o pastarojo valdžią riboja Bažnyčios kanonai, tuo tarpu sprendžiant tikėjimo klausimus būtinas visos Bažnyčios pritarimas. Pagal J. Lenzeweger [et al.], *Katalikų Bažnyčios istorija*, p. 104.

¹⁸⁸ A. Favoriti – LDK didžiajam etmonui M. K. Pacui, 1675 m. kovo mėn pabaiga, žr. *Archivio Segreto Vaticano* (toliau – *ASV*), f. Favoriti–Casoni, b. 6, *Registro di Lettere Latine e Volgari di Mons. r. Favoriti p[er] la Seg.ria di Stato di Clemente X dal 1677 al 1677*, l. 219 r. Už galimybę susipažinti su popiežiaus sekretoriaus A. Favoriti korespondencija bei patarimus renkant medžiaga Jėzuitų archyve Varšuvoje (*Ar-*

voriti į LDK didįjį etmoną Mykolą Kazimierą Pacą laiške, parašytame 1675 m. kovo mėn. pabaigoje. Jis, kaip minėjome, buvo popiežiaus sekretorius prie trijų popiežių: Klemenso IX, Klemenso X ir Inocento XI¹⁸⁹. Apie šią įtakingą XVII a. antrosios pusės Romos kurijos asmenybę byloja ištaigingas antkapinis paminklas vienoje didžiausių „amžinojo miesto“ Romos bazilikų Santa Maria Maggiore¹⁹⁰. O Favoriti korespondencija su Pacų gimine¹⁹¹, ypač su LDK didžiuoju etmonu M. K. Pacu¹⁹², patvirtina ne tik šios Lietuvos didikų giminės glaudžius ryšius su Popiežiaus valstybe XVII a. antroje pusėje, bet ir akcentuoja Pacų giminės nuopelnus *in propugnandam Catholicam Religionem*¹⁹³.

Šiame istoriniame kontekste kiek kitokią prasmę įgauna lenkų istoriografijoje itin mėgiamas akcentuoti konfliktas, išiplieskęs tarp LDK didžiojo etmono M. K. Paco ir Karūnos etmono Jono Sobieskio mūšyje prie Chotino 1673 m., kai LDK didysis etmonas, atsisakęs paklusti Karūnos etmonui, išvedė savo kariuomenę iš mūšio lauko¹⁹⁴. (Pastebėtina, kad italų istoriografijoje apie šį istorinį faktą jokių užuominų neaptinkama. Galbūt skirtingų šaltinių tyrinėjimai gali pateikti naujų M. K. Paco ir Sobieskio

chiwum Jezuitów w Warszawie), kuriame saugomos Vatikano slaptųjų archyvų dokumentų mikrofilmai, esu nuoširdžiai dėkinga šio archyvo direktoriui tėvui Wiktorui Gramatowskiui. O daug vertingos informacijos studijuojant Lietuvos didikų Pacų ryšius su Šventuoju Sostu suteikė Varšuvos Istorijos instituto profesorė Teresa Chynczewska-Chennel.

¹⁸⁹ W. Gramatowski, *Cracoviana w Archiwum Papieskiego Uniwersytetu Gregoriańskiego w Rzymie, Jezuicka ars historica*, Kraków, 2001, s. 179; R. Contrino, Favoriti Agostino, p. 479.

¹⁹⁰ Santa Maria Maggiore bazilikoje Agostino Favoriti 1666 m. buvo suteiktas kanauninko titulas, žr. ten pat, p. 477.

¹⁹¹ Mums žinomi šeši laišakai, parašyti septintajame ir aštuntajame epochos dešimtmetyje: A. Favoriti – LDK kancleriui K. Z. Pacui, žr. *ASV*, f. Favoriti-Casoni, b. 1, *Registro di Lettere Latine e Volgari di M.r Favoriti A nome propr.º e d'Card[inale] Chigi dal 1661 al 1663*, l. 538 r/v.; A. Favoriti – Vilniaus vyskupui nominatui M. S. Pacui, Roma, 1672 m. balandžio 1 d., žr. ten pat, b. 5, *Registr.[o] di Let[tere] Latine di Mons.r Favoriti per il Card[inale] Altieri dal 1670 a marzo 1676*, l. 168 r/v.; A. Favoriti – LDK didžiajam etmonui M. K. Pacui, Roma, 1674 m. kovo mėn. pab., žr. ten pat, l. 340 v–341 v/r; A. Favoriti – LDK didžiajam etmonui M. K. Pacui, Roma, 1675 m. kovo mėn. pab., žr. ten pat, b. 6, l. l. 219 r.; A. Favoriti – LDK didžiajam etmonui M. K. Pacui, Roma, 1681 m. rugpjūčio 13 d., žr. ten pat, b. 7, *Reg.[istro] di Lett[ere] Lat[ine] di Mons.r Favoriti p[er] la Seg[rete]ria di Stato di Innocenzo] XI Aprile 1678 ad Aprile 1686*, l. 149 r/v. Taip pat vienas A. Favoriti laiškas LDK didžiajam etmonui M. K. Pacui yra saugomas *Biblioteca Casanatense* Romoje rankraščių skyriuje, pagal R. K. Lewański, *Polonica rękopiśmienne w archiwach i bibliotekach włoskich*, Warszawa, 1978, s. 207.

¹⁹² Ten pat.

¹⁹³ Minėtas A. Favoriti laiškas LDK didžiajam etmonui M. K. Pacui, 1675 m. kovo mėn. pab., žr. *ASV*, f. Favoriti-Casoni, b. 6, l. 219 r.

¹⁹⁴ A. Codello, *Litwa wobec wojny z Turcją 1672–1676 r.*, *Studia i materiały do historii wojskowości*, t. XIV, cz. 1, Warszawa, 1968, s. 141–142; J. Maroń, Michał Kazimierz a Jan III Sobieski, *Acta Universitatis Wratislaviensis*, nr 726, *Historia* 47, 1984, 175; A. Przyboś, Pac Michał Kazimierz, *PSB*, t. 24, z. 4, s. 725. Išsamiau apie LDK didžiojo etmono M. K. Paco karinę veiklą, žr. K. Bobiatyński, *Michał Kazimierz Pac wojewoda wileński, hetman wielki litewski*, Warszawa, 2008.

santykių interpretacijų lyginant su lenkų istoriografija, ypač žinant šių asmenybių istorinį kontekstą). Tačiau, be jokios abejonės, tarp didikų neretai pasitaikydavo ambicijų ir aršios konkurencijos, ypač siekiant pergalės laurų kovos lauke, pavyzdžiui, karaliaus Jono Kazimiero pavydas talentingam karo vadui Jonušui Radvilai¹⁹⁵.

Tačiau ne vien asmeninės ambicijos temdė LDK didžiojo etmono M. K. Paco ir Karūnos etmono Jono Sobieskio santykius. Lenkų istoriografijoje ši LDK didžiojo etmono neapykanta Jonui Sobieskiui yra aiškinama kaip 1652 m. įvykęs susikivirčijimas dėl vienos jaunos damos, įplieskęs vėlesnių laikų antagonizmą tarp šių dviejų Respublikos didikų¹⁹⁶, arba LDK didžiojo etmono pavydas Sobieskiui karinių pergalijų¹⁹⁷. Tačiau M. K. Paco opozicijos Sobieskiui tikrai negalima suvesti vien tik į asmeniškumus. Tam vis dėlto didžiausią įtaką turėjo jų politinės pažiūros. Jonui Sobieskiui tapus Respublikos karaliumi 1674 m., LDK kancleris Kristupas Zigmuntas Pacas, ieškodamas kompromisų su Respublikos valdovu, siekė, kad LDK didysis etmonas vestų karalienės Marijos Kazimieros seserį markizę Mariją Oną d'Arquien. Tuo buvo suinteresuota ir pati karalienė¹⁹⁸. Tačiau M. K. Pacas šio vedybų plano atsisakė¹⁹⁹.

Apskritai galima pastebėti, kad tai, kas buvo susiję su Prancūzija ir karaliaus Jono III Sobieskio dvaru, buvusi neabejotinai proprancūziškos kultūrinės orientacijos²⁰⁰, LDK didysis etmonas M. K. Pacas iš tiesų laikėsi savo principų ir nebuvo linkęs ieškoti kompromisų. Todėl galima numanyti, kad savo pasaulėjauta ir politine veikla M. K. Pacas palaikė popiežišką valstybę Pontifikato diskusijoje su galikaniškuoju Prancūzijos valdovu. Be to, jo dvasinį ir politinį ryšį su Romos kurija patvirtinantis A. Favoriti laiškas atskleidžia LDK didžiojo etmono M. K. Paco indėlį popiežių iniciatyvoje sudaryti gynybinę sąjungą kovoje su Otomanų imperija XVII a. antroje pusėje²⁰¹.

Be to, Respublikos karaliaus Jono III Sobieskio sekretoriaus Tommaso Talenti ir kardinolo Carlo Barberini 1681–1693 m. laikotarpio korespondencijoje yra teigia-

¹⁹⁵ H. Wisner, *Jonušas Radvila (1612–1655)*, p. 187.

¹⁹⁶ A. Przyboś, Pac Michał Kazimierz, *PSB*, t. 24, z. 4, s. 721.

¹⁹⁷ A. Codello, Litwa wobec wojny z Turcją..., s. 141.

¹⁹⁸ A. Przyboś, Pac Michał Kazimierz, s. 726.

¹⁹⁹ Ten pat; V. Kamuntavičienė, LDK kanclerio Kristupo Zigmanto Paco santykis su Lenkijos ir Lietuvos valstybės valdovais ir jų dvarais, p. 34.

²⁰⁰ G. Platania, La Polonia di Giovanni Sobieski..., p. 170; G. Platania, La Polonia dei Talenti, *Polonia e Curia Romana...*, p. 52. Išsamiau apie Respublikos karaliaus Jono III Sobieskio dvaro kultūrą žr. K. Targosz, *Jan III Sobieski: mecenasem nauk i uczonych*, Wrocław-Warszawa-Kraków, 1991.

²⁰¹ Pagal A. Favoriti laišką LDK didžiajam etmonui M. K. Pacui, 1675 m. kovo mėn. pab., žr. *ASV*, f. Favoriti-Casoni, b. 6, l. 219 r. Popiežiaus Klemenso X Altieri (1670–1676) pontifikatas pasižymėjo nuolatine turkų grėsme. Popiežius bandė įkalbėti imperatorių ir Vokietijos katalikų kunigaikščius sudaryti gynybinį aljansą žr. J. Lenzenweger [et al.], *Katalikų Bažnyčios istorija*, p. 92.

ma, kad LDK didijį etmoną M. K. Pacą už jo karinius nuopelnus ginant krikščioniškas vertybes būtų galima laikyti šventu²⁰². Tačiau tai paskelbti trukdė, anot Talenti, tai kad M. K. Pacas, nepaisydamas šios karalystės ir krikščionybės reikalų, parėmė kalvinistus²⁰³. Čia greičiausiai turimi galvoje LDK didžiojo etmono M. K. Paco santykiai su Boguslovu Radvila, palaikiusiu ryšius su Brandenburgu kovojant su švedais²⁰⁴. Tai buvo toli gražu ne vienintelis kartas. Gilinantis į dar ankstesnį laikotarpį, M. K. Pacą galima aptikti tarp LDK didžiojo etmono Jonušo Radvilos, sudariusio 1655 m. Kėdainių sutartį su Švedija, rėmėjų ir taip pat sutartį pasirašiusiųjų sąrašė²⁰⁵. Jis tuo metu tarnavo Vincento Korvino Gosievskio kariuomenėje²⁰⁶, vadovaujamoje LDK didžiojo etmono J. Radvilos²⁰⁷.

Tačiau būtina pastebėti ir kitą istorinį dėmenį, susijusį su minėtos Jonušo Radvilos Kėdainių sutarties pasekmėmis. Visų pirma tai, kad nė vienas šių unijų parėmusių ir palaikiusių ryšius su eretikais švedais katalikų vyskupų nebuvo nubaustas²⁰⁸. Z. Ivinskio teigimu, Žemaičių vyskupas Petras Parčiauskas, aktyviai rėmęs LDK didžiojo etmono J. Radvilos unijos su Švedija veiksmus ir taip pat šį aktą pasirašęs²⁰⁹, buvo užsitraukęs jau ne kartą minėto popiežiaus Aleksandro VII Chigi rūstybę²¹⁰.

Įdomu tai, kad nuncijui P. Vidoni buvo nurodyta užvesti bylą prieš Žemaičių vyskupą, kuri buvo pradėta 1656 m., už tai, kad jis susidėjęs su švedais eretikais ir tokiu būdu siekęs Vilniaus vyskupystės²¹¹, bet ne todėl, kad parėmė J. Radvilos Lietuvos ir Švedijos unijos aktą. Tačiau vyskupo teismo procesas baigėsi tuo, kad P. Parčiauskas mirė nenubaustas 1658 m.²¹² Tai paaiškinti galima tik tuo, kad XVII a. buvo gana įprasta sudarinėti katalikiškų valstybių sąjungas su protestantiškomis valstybėmis prieš kitą

²⁰² Tommaso Talenti – kardinolui Carlo Barberini, 1682 m. liepos 1 d., Javorovas, *Non puol a sufficienza Sua Maestà laudare la prudenza di Vostra Eminenza nel discorso tenuto con Nostro Signore nel ultimo concistoro sopra la morte del palatino di Vilna e l'eccitò a Sua Santità a stimarlo un santo. Ma qua aveva et ha anche dopo la morte concetto d'esser origine della perdita di questo regno e della cristianità come antemurale, mentre ha impedito a forza di denaro e per accudire ai calvini le glorie di Sua Maestà e la salvezza totale di questo regno*, žr. *Polonia e Curia Romana...*, Nr. 57, p. 133–134.

²⁰³ Ten pat.

²⁰⁴ A. Przyboś, Pac Michał Kazimierz, *PSB*, t. 24, z. 4, s. 722.

²⁰⁵ A. Šapoka, *1655 metų Kėdainių sutartis, arba švedai Lietuvoje 1655–1656 metais*, Vilnius, 1990, p. 67; H. Wisner, *Jonušas Radvila...*, p. 186, 222, 229.

²⁰⁶ A. Przyboś, Pac Michał Kazimierz, s. 721.

²⁰⁷ H. Wisner, *Jonušas Radvila...*, p. 228–229; R. I. Frost, *After the Deluge...*, p. 49–52.

²⁰⁸ H. Wisner, *Jonušas Radvila...*, p. 272; pagal Katalikiškos reformos nuostatas, vyskupas teisti turėjo teisę tik popiežius, žr. L. Jovaiša, Vyskupas, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra: tyrinėjimai ir vaizdai...*, p. 772.

²⁰⁹ A. Šapoka, *1655 metų Kėdainių sutartis...*, p. 112.

²¹⁰ Z. Ivinskis, Lietuvos ir Apaštalų Sosto santykiai amžių bėgyje, p. 147.

²¹¹ Ten pat.

²¹² Ten pat.

valstybę, kokias praktikavo Richelieu ir Mazzarini²¹³, pavyzdžiui, Prancūzijos ir Švedijos glaudūs ryšiai buvo nukreipti prieš Brandenburgą²¹⁴.

Tuo tarpu galima pastebėti, kad kitų J. Radvilos Kėdainių sutarties su Švedija rėmėjų ateitis susiklostė stebėtinai sėkmingai: Vilniaus kapitulos kanauninkas Jurgis Bialozoras 1658 m. tapo Smolensko vyskupu, 1661 m. – Vilniaus vyskupu, Jeronimas Radzejovskis 1667 m. išvyko pasiuntiniu į Stambulą²¹⁵. Ypač pasisekė didikams Pacams, kurie, kaip žinoma, neilgai trukus tapo valdančiąja Lietuvos gimine ir vėliau tęsė Respublikos ryšių su Švedija diplomatinių santykių sureguliuavimo misiją²¹⁶. Pavyzdžiui, Mykolas Kazimieras Pacas po V. K. Gosievskio nužudymo gavo 1663 m. Smolensko vaivados ir lauko etmono urėdus, 1667 m. tapo LDK didžiuoju etmonu, o 1669 m. – Vilniaus vaivada²¹⁷. Tad Jonušas Radvilą galėjo guostis bent jau tuo, kad „buožę gavo tas, kurį pats parengė tarnauti Respublikai“²¹⁸.

Jo brolis kunigas Kazimieras Pacas 1664 m. tapo Smolensko, o 1667 m. – Žemaičių vyskupu²¹⁹. Remiantis jėzuito A. Favoriti laiškais, nekyla abejonių, kad Romos kurija buvo suinteresuota į Žemaičių vyskupiją skirti Kazimierą Pacą²²⁰. O šių abiejų giminaitis, anot H. Wisnerio, „toks ne pats įtakingiausias žmogus Respublikoje“ kaip Lietuvos didysis vėliavininkas Kristupas Zigmuntas Pacas²²¹, kurio tikroji kilmė, aukščiau paminėto nuncijaus Vidoni žodžiais tariant, *da quella di Fiorenza* – yra iš Florencijos²²², jau po metų, 1656 m., tapo LDK vicekancleriu, o 1658 m. – LDK kancleriu²²³.

²¹³ A. L. Angoulvent, *Baroko dvasia*, Vilnius, 2005, p. 53; R. I. Frost, *The Northern Wars 1558–1721...*, p. 169.

²¹⁴ Išsamiau apie tai žr. R. I. Frost, *After the Deluge...*, p. 114; Z. Wójcik, *Wielkie Księstwo Litewskie wobec Szwecji, Rosji...*, s. 557–593.

²¹⁵ H. Wisner, *Jonušas Radvila...*, p. 272.

²¹⁶ A. Codello, *Wydarzenia wojenne na Żmudzi i w Kurlandii 1656–16660*, s. 49–67; R. I. Frost, *After the Deluge...*, p. 84–85; K. Piwarski, *Lithuanian Participation in Poland Baltic Policies...*, p. 219–226; Istoriko V. Trumpos teigimu, panašaus atgarsio kaip J. Radvilos Kėdainių sutartis sulaukė ir vėlesnių laikų Pacų giminės ryšiai su Švedija, kai jie buvo apkaltinti surengtu sąmokslu prieš uniją, o 1662 m. konfederacija reikalavo nuteisti abu Respublikos kanclerius, tiek Lietuvos, tiek ir Lenkijos, ypač pirmąjį, nes jų veiksmai nukreipti prieš uniją, žr. V. Trumpa, *Lietuvos užsienio politikos klausimas XVII a.*, p. 354.

²¹⁷ A. Przyboś, *Pac Michał Kazimierz, PSB*, t. 24, z. 4, s. 722–723; J. Wolff, *Pacowie...*, s. 126–128.

²¹⁸ H. Wisner, *Jonušas Radvila...*, p. 186.

²¹⁹ A. Rachuba, *Pac Kazimierz, PSB*, t. 24, z. 4, s. 706; J. Wolff, *Pacowie...*, s. 138–139.

²²⁰ A. Favoriti – LDK kancleriui *Cristoforo Pazzi, ASV*, f. Favoriti-Casoni, b. 1, l. 538 r/v. Kiti dokumentai, susiję su Kazimiero Paco paskyrimu į Žemaičių vyskupiją, žr. *FHL*, vol. 4, *Codex Medicensis...*, p. 313–314, Nr. 220; p. 314, Nr. 221.

²²¹ H. Wisner, *Jonušas Radvila...*, p. 181.

²²² *Cristoforo de Pazzi di Lituania che reale origine [era] da quella di Fiorenza*, 1654 m. birželio 29 d., Varšuva, žr. *AJW*, sign.: Nunz. Pol. 62, *Lettere di mons. nunzio in Polonia. Mon. Vidoni*, l. 323v–324r. Išsamiau apie Pacų „giminystės“ su Florencijos Pazzi raidą itališkuose XVII a. šaltiniuose žr. A. Baniulytė, *Pacai ar Pazzi?*..., p. 157–158; A. Baniulytė, *I Pazzi di Lituania nella corrispondenza italiana...*, p. 135–136.

²²³ T. Wasilewski, *Pac Krzysztof Zygmunt, PSB*, t. 24, z. 4, s. 711; J. Wolff, *Pacowie...*, s. 156.

Tačiau itin mįslingai atrodo po kelių šimtmečių iškilęs į viešumą faktas, virtęs tikra sensacija, kai viename iš Stokholmo muziejų buvo surastas Jėzaus ordinas, įsteigtas 1655 m. Karolio X Gustavo²²⁴. Šis nuostabus Stokholmo auksakalio Gregoriuso Chique deimantais sagstytas kūriny su užrašu lietuvių ir švedų kalbomis turėjo būti įteiktas Jonušui Radvilai sutarties pasirašymo proga²²⁵. Lenkų istorikų nuomone, toks ordinas apskritai niekada neegzistavo²²⁶. Tačiau intriguoja jau vien šio fakto skandalingas iškilimas į viešumą ir kaip tik ypač sunkiais Pontikatui Prancūzijos revoliucijos laikais, kai vėl iš naujo iš užmaršties buvo prikelta J. Radvilos 1655 m. Kėdainių sutartis su Švedija, galėjusi ilgam įtvirtinti šios ekonomiškai stiprios ir gerai organizuotos valstybės pozicijas Baltijos regione²²⁷, tuo pačiu labai apribojant Lietuvos rytinio kaimyno vis labiau augančias imperialistines pretenzijas Pabaltijo atžvilgiu.

Pabaigai

Apibendrinant galima teigti, kad Lietuvos diduomenės ir Šventojo Sosto santykių problematika yra labai plati tema, gausi tiek archyvinių, tiek ir ikonografinių šaltinių, atskleidžiančių pačias slapčiausias Lietuvos istorijos ir kultūros kertes bei painiausias jos kelius. Todėl viename ribotos apimties straipsnyje išsiaiškinti įvairialypius šios temos aspektus iš tiesų yra neįmanoma. Juo labiau, kad ilgą laiką Lietuvos istoriografinė mintis rutuliojosi pati iš savęs, neištraukta nei į Europos, nei į regiono kontekstą, o Lietuvos ir Šventojo Sosto santykių tyrinėjimo problematika apsiribojo vienuolių ir vyskupijų istorijos studijomis, kurių pagrindinis tikslas buvo sielovados bei pastoraciniai dalykai. Tačiau yra aišku viena, kad XVII a. Lietuvos didikai – Radvilų ir Pacų giminės – buvo tvirtas Šventojo Sosto ramstis sudėtinguose Baroko epochos Europos kultūros ir Bažnyčios istorijos vingiuose. Jie rėmė popiežių ketinimus ir atliko tarpininkų vaidmenį diplomatinuose santykiuose tarp Šventojo Sosto ir Respublikos valdovų. Tuo aiškiai parodydami, kad Lietuvos diduomenė buvo sudėtingų ir pačių jautriausių XVII a. Europos visuomenės, dvasinės ir kultūrinės raidos procesų dalis. Tai akivaizdžiai iliustruoja Lietuvos didikų giminių kaita XVII a. Lietuvos valdančiojo diduomenėje, kurie būdami to meto globalių procesų veikėjais darė įtaką ne tik Lenkijos–Lietuvos valstybės, bet taip pat viso regiono politinei ir kultūrinei raidai.

²²⁴ H. Wisner, *Jonušas Radvila...*, p. 243–244.

²²⁵ Ten pat.

²²⁶ Ten pat, p. 244.

²²⁷ Apie Švedijos įtakos reikšmę Baltijos regione, R. I. Frost publikacijoje – apie Vazų dinastiją Lenkijos–Lietuvos valstybėje, žr. R. I. Frost, *Obsequious Disrespect...*, p. 150–171. Išsamiau apie Švedijos karalystės ekonominę ir politinę raidą XVI–XVII a. žr. D. Kirby, *Šiaurės Europa ankstyvaisiais naujaisiais amžiais: Baltijos šalys 1492–1772 metais*, Vilnius, 2000, p. 109–169.

**THE LITHUANIAN NOBILITY IN THE RELATIONS BETWEEN THE POLISH-LITHUANIAN COMMONWEALTH AND THE APOSTOLIC SEE IN THE BAROQUE.
THE CONCEALED SIDE OF THE HISTORY**

Summary

AUŠRA BANIULYTĖ

This article analyses the importance of the Lithuanian nobility in the relations between the Polish-Lithuanian Commonwealth and the Apostolic See in the Baroque. The Commonwealth's contacts with the Holy See were among the most relevant diplomatic relations with the European countries that developed affected by the most influential Lithuanian noble families like the Radvila (Pol. *Radziwiłłowie*) and the Pacas (Pol. *Pacowie*). However, in the historiography the significance of the Lithuanian nobility for the relationship between Poland-Lithuania and the Roman Curia is the subject which has not been researched thoroughly yet. This theme is revealed in various fragmentary aspects of Lithuanian, Polish as well as Italian studies that formed under the influence of different historiographical traditions. Whereas the aim of this article is to present its concealed side, determined by the spiritual relations of the Lithuanian nobility with the Papal State, and to show its impact on the development of the Commonwealth's contacts with the Roman Curia in the seventeenth century.

At the beginning the rapports between the Radvila and the Pacas families, closely related to the activity of papal nuncios in Lithuania, in the early seventeenth century are examined. The main idea presented in the first part of the article is that the rise of the Pacas (Pol. *Pac*) family in the Lithuanian governing elite as well as in the Commonwealth's political rank was connected with the Radvila (Pol. *Radziwiłł*) family's political intentions in Lithuania and not only due to the protection of the Vasas, as the historiography often affirms. This depends on factors. One of them was various changes in European culture, society, and religious life of the seventeenth century that influenced also the Commonwealth's nobility of the period.

The Pacas family, from the fifteenth century belonged to the governing elite of Lithuania, and they always supported the Radvila's politics. However, after the failed treaty between Lithuania and Sweden, signed at Kėdainiai (*Kiejdany*), in 1655, initiated by Jonušas Radvila (Pol. *Janusz Radziwiłł*) (1612–1655), palatine of Vilnius (Pol. *Wilno*; Lat. *Vilna*) and Lithuanian grand hetman, the Radvila family had to retreat into the political shadow of the Pacas. Such decision of the Radvila family was determined by the most influential political personality of that time, i.e. the Lithuanian grand chancellor Albertas Stanislovas Radvila (1593–1656) (Pol. *Albrycht Stanisław Radziwiłł*), who's successor was Kristupas Zigmantas Pacas (1621–1684) (Pol. *Krzysztof Zygmunt Pac*) (nominated to the rank of the Lithuanian grand chancellor on 2 March 1658). The new nominated Lithuanian grand chancellor Pacas, who was the son of the Radvila's political follower Steponas Pacas (Pol. *Stefan Pac*) (1587–1640), Lithuanian treasurer, continued the Radvila's political line, attentively protecting and looking carefully after the Lithuania's Statehood.

Moreover, Jansenism that was a branch of Catholic thought arose in the frame of the Counter-Reformation, and its manifestation in the spiritual life of the Lithuanian nobles, and its impact on their political culture of that period is presented in the second part of the article. This Catholic thought can be related to the Pacas family, particularly to the personality of Lithuanian grand hetman Mykolas Kazimieras Pacas (Pol. *Michał Kazimierz Pac*). His religious perception is best reflected by the Church of Saints Apostles Peter and Paul in Vilnius, founded by M. K. Pacas in 1668. The iconographic program of this church represents not only the Church Doctrines, connected with the theological disputes relevant in the Baroque period, but also illustrates the spiritual affinity of Lithuanian grand hetman M. K. Pacas to that theological movement. Furthermore, the iconography of the church emphasizes close relations of the Pacas family, especially of the above mentioned M. K. Pacas, with the Roman Curia, that are attested by the correspondence of its clergyman Agostino Favoriti as well. This showed merits of the Pacas to the Catholic Church.

Meanwhile, the diplomatic relations between the Polish-Lithuanian Commonwealth and Sweden in the first half of the seventeenth century developed under the impact of the negotiation of the Papacy with the Royal Court of Louis XIV, who was strongly influenced by the Gallican Church. These contacts overgrew the above mentioned treaty of Kėdainiai between Lithuania and Sweden that broke the union with Poland (in 1655) though its realization actually failed. However, this treaty suddenly arose into the light after a long silence again in the eighteenth century, in a particularly complicated period for the Pontificate during the French Revolution.

Summarizing we may claim that the Lithuanian noble families such as the Radvila and the Pacas gave a strong support to the Apostolic See during the Baroque period. They politically assisted the Papal intentions and played a role of mediators between the Holy See and the Commonwealth. Thus, it clearly shows that the Lithuanian nobility made the impact not only on the Commonwealth's political and cultural life but on the whole Baltic region as well and it was also a part of the most complicated and fine processes in the development of the society, culture, and spiritual life of the seventeenth century.

Gauta 2008 m. lapkričio mėn.

Aušra Baniulytė. Humanitarinių mokslų daktarė, istorikė. Tyrinėjimų kryptys – Lietuva Europos kultūroje XVI–XVII a.: kasdienybės ir mentaliteto istorija, dvarų kultūra; itališkojo Renesanso ir Baroko raida Baltijos regione.

El. paštas: auban@inturbo.lt